

ӘЛ-ФАРАБИ атындағы ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ

Н. Қ. МӘТБЕК

ОҚЫТУДЫҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ӘДІС-ТӘСІЛДЕРІ

Оқу-әдістемелік құрал

Алматы
«Қазақ университеті»
2015

ӘОЖ 80/81(075.8)

КБЖ 80 я 73

М 36

Баспаға әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті жоғары оқу орнына дейінгі білім беру факультетінің Ғылыми кеңесі және Редакциялық баспа кеңесі шешімімен ұсынылған

Пікір жазғандар:

педагогика ғылымдарының докторы,

Абай атындағы ҚазҰПУ доценті – Р. Рахметова

педагогика ғылымдарының кандидаты, Абай атындағы ҚазҰПУ, филология және көптілді білім беру институтының аға оқытушысы –

Р. Бораш

филология ғылымдарының кандидаты, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ ЖОО-ға дейінгі білім беру факультетінің доценті м.а. – Г. Мұсаева

Мәтбек Н.Қ.

М 36 Оқытудың инновациялық әдіс-тәсілдері: оқу-әдістемелік құрал / Н.Қ. Мәтбек. – Алматы: Қазақ университеті, 2015. – 56 бет.

ISBN 978-601-04-1265-1

Бұл оқу-әдістемелік құралда қазақ тілі мен әдебиетін оқыту әдістемесі, оқытуда қолданылатын озық технологиялық әдіс-тәсілдерді қолдану жолдары сөз болады.

Жинақ жоғары оқу орындары оқытушылары мен орта мектеп мұғалімдеріне, қазақ тілі мен әдебиеті мамандығында оқитын студенттерге, магистрлерге арналған.

ӘОЖ 80/81(075.8)

КБЖ 80 я 73

ISBN 978-601-04-1265-1

© Мәтбек Н.Қ., 2015

© Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, 2015

АЛҒЫ СӨЗ

Тәуелсіз Қазақстанның жас ұрпақтарына сапалы білім беру мәселесі саяси-стратегиялық маңызды мәселелердің қатарына жатады. Сол себептен де еліміздің қазіргі білім беру саясаты қазақстандық білім беру жүйесінің халыққа мүлтіксіз қызмет етуін қамтамасыз етуге бағытталып отыр.

Білім беру саясаты мен оның жүйесі бойынша дүниежүзінің алдыңғы қатарлы дамыған елдерінің, сондай-ақ қазіргі уақыттағы біздің елдің де ұстанып отырған және білім беру салаларына ендіріле бастаған жаңа технологиялар, ең алдымен, жас ұрпаққа сапалы білім беру барысында оқу-тәрбие үдерісін тиімді ұйымдастыру және өткізу үшін қажет. Бұл шәкірт пен ұстазға қолайлы жағдай туғызудың біріктірілген педагогикалық қарым-қатынасы кезінде қолдануға болатын, барлық жағдайларды ойластыра қарастырылған оқытудың жаңа амал-тәсілі болып саналады. Оның негізгі ұстанымы – оқытуды ізгілендіру, өзін-өзі дамытатын, дұрыс шешім қабылдай алатын, өзін-өзі жетілдіріп өсіруші, тәрбиелеуші тұлға қалыптастыру, яғни бір сөзбен айтқанда, өзінің алған білімін кез келген жағдайда, кез келген жерде, кез келген ортада жүзеге асыра алатын әлемдік бәсекеге қабілетті білімді де білікті маман, өз ісіне шебер кәсіп иесін даярлап шығару болып табылады. Ал бұл болса, озық тәжірибелерге негізделсе ғана жемісті (нәтижелі) болатыны сөзсіз.

Сапалы білім беруді оқу-әдістемелік озық тәжірибемен ұштастыра жүргізуді – бүгінгі отандық педагогиканың алтын діңгегіне, білім беру ошақтары жұмысының тірегіне айналдыру баршамыздың міндетіміз екені рас. Біздің ойымызша, білім беруді озық оқу-әдістемелік тәжірибеге негіздеудің екі сипаты бар. Оның біріншісі – жас ұрпаққа сапалы білім беруді отандық тәжірибеге негіздеу болса, ал екіншісі – әлемдік өркениет жетістіктеріне негіздеу. Осы екеуін бір-бірімен ұштастыра

отырып, қазақстандық жас ұрпақты болашақ білікті маман етіп даярлап, оларды өз күш-жігері мен білім-біліктілігін өзінің жеке өмірі мен қоғам игілігіне пайдалана білуге баулу егемен еліміздің кемел келешегі үшін тиімді болмақ. Олай болса, сапалы білім беретін бүгінгі заманның білім беру ошақтарының ұстаздары өздерінің үздік тәжірибесін әлемдік үздік тәжірибемен ұштастыра отырып жетілдіруге ықыласты болуы қажет.

Бір пән немесе оның жекелеген бір мәселесі (тақырыбы) бойынша білім беру – оқытып-үйрету тәсіліне тәуелді екені білікті маманның қай-қайсысына болсын мәлім. Сол себептен білікті маман әрдайым өзінің теориялық білімін үнемі жетілдірумен қатар, сол оқып-тоқығанын, өз бойына жинаған білімін білімгерлерге (оқушы, студенттерге) жеткізудің оңтайлы да ұтымды әдіс-тәсілдерін үнемі қарастырумен болады. Кейбір мұғалім-оқытушылардың ондай ізденістері өз қолданысының аясында ғана қалып қойып жатса, енді біреулерінікі көптің талқылауына ұсынылып жатады.

Әрине, жоқтан бар пайда болмайды және бар нәрсе жоқ та болып кетпейді. Отандық түрлі деңгейлі білім беру ошақтарының қазіргі оқу-тәрбие үдерісіндегі қолданыста жүрген яки қолданысқа енгізіліп жатқан оқытудың жаңа әдіс-тәсілдердің баршасы – өзгеше түрде (формада), басқаша мақсат-міндет тұрғысынан бұрыннан бері қолданылып келе жатыр. Тек кейбір оқу-әдістемелік тәсілдер білім беру саясатының және пән мазмұнының жаңаруына (пәнге жаңадан ғылыми-теориялық ұғым-түсініктердің енуіне, пән бойынша бұрынғы таным-түсініктің кеңеюіне, өзгеруіне т.б.), сондай-ақ техникалық құрал-жабдықтардың қазіргі дамуына сәйкес білім берудің оңтайлана түсуіне байланысты өзгеше сипат ала бастады. Бұл – отандық оқу-тәрбие үдерісіндегі барлық пәндерге тән сипат десек те, оның қоғамдық-гуманитарлық пәндерге, оның ішінде қазақ тілі мен әдебиеті пәнін оқытып-үйретуге тікелей қатысы ерекше. Өйткені, ерекше бөліп айтқанда, осы пәндер ҚР тәуелсіздік алып, жаңа заман талабына сәйкес нарықтық қатынасқа көшкеннен кейінгі кезеңдегі саяси-экономикалық, қоғамдық-әлеуметтік реформалардың арқасында дамудың, яғни оқытып-үйретудің жаңа жолына түсті.

Қазақ тілі мен әдебиетінің жаңаша оқытылуына Алаш арыстарының, соның ішінде қазақ тіл білімі мен әдебиеттануының негізін қалаушы Ахмет Байтұрсынұлының және Міржақып Дулатұлы, Халел Досмұхаметұлы, Қошке Кемеңгерұлы, Телжан Шонанұлы, Смағұл Сәдуақасұлы сияқты т.б. әдебиетші-тілші, тарихшы ағартушы-ғалымдардың 1988 жылы толықтай ақталып, олардың қазақ тілі мен әдебиетін оқытып-үйрету мәселелері бойынша жазған құнды еңбектерінің жарыққа шығуы айтарлықтай әсер етті.

Қоғамдық құрылыстағы өзгерістер мен жаңа заманның саяси ұстанымы қазақ тіл мен әдебиетін оқыту әдістемесіне де өзгеше сипат беріп, оның оқытылуының жаңа мазмұнға ие болуына қолайлы жағдай туғызды. Қазақ тіл мен әдебиетін оқыту әдістемелері пәннің жаңарған мазмұнына сәйкес және заманауи электронды құрал-жабдықтардың пайда болуына байланысты тиімді де әсерлі, ниетті (мақсатты) де нәтижелі оқыту жолдары қарастырыла бастады.

Ел тәуелсіздігімен қатар келген нарықтық-экономикалық қатынас талабына орай, қазақ тілі мен әдебиетін оқытудың әдіс-тәсілдерін жаңартып, жаңа заман талабына лайықтап жетілдіру мәселесі күн тәртібіне еніп, пән бойынша бұрынғы ұғымдар мен тұжырымдар жаңаша пайымдаулармен толықтырылды. Қазақ тілі мен әдебиеті теориясы, тарихы, осы пәнді оқытудың ұлттық өзіндік ерекшелігі сияқты мәселелері жаңаша бағыт алды.

Кенестік үкімет кезінде 70 жылдан астам уақыт бойы қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің оқыту бағдарламалары мен әдістемелеріне әбден сіңіп, берік орнықты, қалыптасып кетті, енді өзгеруі мүмкін емес-ау деп жүрген қайсыбір қағидаттары (теориялары) мен ұстанымдарының (принциптерінің) өзі өзгеріске ұшырай бастады немесе олардың жаңа мән-мазмұнға ие болуының өзі қазақ тілі мен әдебиеті пәнін жаңаша оқытуды, демек, жаңартылған оқу-әдістемелікті қажет ете бастады.

Әлбетте, оқу-әдістемелік әдіс-тәсілдердің дені ертеректе қалыптасып, бүгінге дейін жалғасып келе жатқанын жоғарыда мән беріп атап өткенімізбен, білім беру саясаты мен пән мазмұнының заман ағымына қарай өзгеріске ұшырайтындығына және оқыту технологиясының (құрал-жабдықтардың) жетілуіне байланысты жетіле түсетіні баршаға аян. Ал, бұл орайда, көп

жағдайда (тіпті айтарлықтай басымдықта), пән мазмұнының жаңғыруы маңызды рөл атқарады. Сондықтан да ұстаз-әдіскерлер пәннің жаңа мазмұнымен қаруланған жаңа заманның педагогі болуы керек.

Пәндік кез келген материалдарды оқытудың әдістемесі – білімгерге берілуге тиісті білім көлемінің барынша жетімді, тиянақты, баянды болуын көздейді. Бұл орайда кітап авторы Н.Қ. Мәтбектің ізденістерін ерекше атап өтуге болады. Ол өз еңбектерінде тиімділігі анық байқалған оқытудың әдіс-тәсілдерін (Н.А. Оразақынованың «Сатылай комплексті талдау» авторлық бағдарламасы, Венн диаграммасы және т.б.) кең қамтып көрсете отырып, өзінің жеке тәжірибесінде сыналған әдістерді де көрсеткен.

Оқыту әдістемесі, көп жағдайда, сыныптар мен дәрісханаларда отырған білімгерлердің кімдер және олардың білім деңгейлерінің қандай дәрежеде екеніне де байланысты болып келетіні көпшілікке түсінікті. Осыны ескерген Н.Қ. Мәтбек қазақ диаспорасы өкілдері мен қазақша тұрмақ, орысша бір сөз білмейтін шетелдіктерге (ауғанстандық тыңдаушылар) қазақ тілі мен әдебиетін оқытудың кейбір ерекшеліктеріне назар аударып, өзінің тәжірибесінен өткен оқытып-үйретудің тиімді жолдары мен әдістерін ортаға салған.

Өзінің ұстазы Алма Қыраубаеваның да жастарға білім берудегі ғибратты өнегесін дәріптей отырып, «көпшілігіміз мұғалім қатаң талап қоя білсе, сөзсіз нәтижеге жетеді деп ойлайтынымыз анық. Мұғалімнің бұйрығына, ұрсып-зекіруіне көндіккен оқушы санасы Алма апайдың сабақтарынан соң, балаға мүлде дауыс көтермей-ақ, аналық мейірімді жүрек жылуымен де нәтижеге қол жеткізуге болатындығына көз жеткізеді» деп атап көрсетеді.

Н.Қ. Мәтбек қазақ тілін шетелдіктерге меңгертудің ұтымды тәсілдерін көрсете келе: «Тыңдаушыларға қазақ тіл білімін жүйелі түрде меңгерту үшін Ж. Қараев, Ж. Кобдиқованың «Оқытудың үшөлшемді әдістемелік жүйесі», «Дамыта оқыту технологиясы» (Д.Б. Эльконин, В.В. Давыдов), «Оза оқыту технологиясы» (С.Н. Лысенкова), ізгілендіру технологиясы және Н.Оразақынованың «Сатылай кешенді талдау» технологияларын пайдалану жоғары нәтижеге қол жеткізеді» деп

оқытуда қолданылатын инновациялық әдіс-тәсілдердің маңыздылығына мән берген.

Тәжірибелі ұстаз-әдіскер Н.Қ. Мәтбектің «Оқытудың инновациялық әдіс-тәсілдері» атты кітабы туралы ойымызды қорыта келе айтарымыз – әдістемелік құралдағы ғылыми-әдістемелік материалдардың тілі жатық, баяндалуы жүйелі. Бұрынғы айтылған пікірлерге талдау жасалынып, оны іс жүзінде қолданудағы өз пайымдаулары берілген. Қазақ тілі мен әдебиетінің кейбір мәселелерін оқытуда бұл еңбектің филолог-ұстаздар үшін өзіндік көмегі болатыны сөзсіз.

Б.Ж. Исхан,
филология ғылымдарының
кандидаты, Абылай хан атындағы
ҚазХҚ және ӘТУ доценті

ОРАЛМАН-ТЫҢДАУШЫЛАРҒА ҚАЗАҚ ТІЛІН САТЫЛАЙ КОМПЛЕКСТІ ТАЛДАУ АРҚЫЛЫ МЕҢГЕРТУДІҢ ТИІМДІЛІГІ

Еліміз егемендік алып, ата-бабаларымыз аңсаған тәуелсіздікке қол жеткізгелі білім беру саласында да оқытудың жаңаша әдіс-тәсілдерін енгізу, жаңаша оқыту талабы күн тәртібіне қойылып отыр. Жаңашыл ұстаз, педагогика ғылымдарының кандидаты Нұрша Алжанбайқызы Оразахынованың авторлық бағдарламасы «Сатылай комплексті талдау» арқылы қазақ тілін ғылыми негізде оқыту ұлттық ерекшелігімізге толығымен сай келеді. Автордың өзі атап көрсеткендей: «Сатылай комплексті талдау – қазақ тілінің төл технологиясы. Себебі, біріншіден, технологиялық теориялық негізі А. Байтұрсынов, Ж.Аймауытов, Т. Шонанов, Қ. Жұбанов, С. Аманжолов т.б. ғалымдардың ғылыми-әдістемелік тұжырымдарын басшылыққа алады; екіншіден, ағартушылық негізі Ыбырай, Абай, Шоқан тағы басқалардың ағартушылық ұстанымдарын негіз етеді; үшіншіден, ұрпақтың тілін ауыз әдебиетінің бай мұрасынан бастап, бүгінгі күні сөз зергерлерінің әдеби ой-толғамдарын мәтін, тіл дамыту, тіл ұстарту материалдары етіп алуы; төртіншіден, тілдік қатынас (айтылым, жазылым, тыңдалым, оқылым, сөйлесім) теориясына негізделуі; бесіншіден, ғалым-педагог Г.К. Селевконың технологиялық талаптарына сәйкес жасаған «Педагогикалық классификациясына» толығымен жауап береді» [1].

Өзім бірнеше жылдан бері қазақ тілін оқытуда қолданып жүрген бұл тәсілдің бірнеше ерекшелігі бар: 1) бұл талдауды меңгеру оқытушыдан да, оқушыдан да терең теориялық білімді талап етеді, себебі әрбір тарау соңында жасалынатын бұл талдау қарапайымнан күрделіге, яғни әрбір тақырыпты жете білуге негізделеді; 2) тілдік материалдар, ережелер талдау барысында ұдайы, толық қайталанып отырылады, оқушылардың өтілген материалды ұмытпай, толық меңгеріп, естерінде ұзақ сақталуына себін тигізеді; 3) оқушының тест тапсырмаларымен жұмысы барысында тиімді нәтижеге қол жеткізеді, себебі қазақ тілін сатылай комплексті талдау арқылы меңгерген оқушы алған білімдерін практика жүзінде тез әрі жылдам жүзеге асыра алады. Сондықтан бұл озық технологиялық әдіс республикалық орта

және жоғары оқу орындары ұстаздары арасында кеңінен қолдау тауып отыр.

Оралман-тыңдаушыларға қазақ тілін меңгертуде сатылай комплексті талдау тәсілі өте тиімді. Фонетикалық талдаудың бірінші бөлімі фонологиялық талдауда: 1) сөздің жуан, жіңішке, аралас буынды сөздің қайсысына жататынын анықтау; 2) сөзді буынға бөліп, түрлерін ажырата білу; 3) тасымал жасау, 4) екпінді табу; 5) буын үндестігін; 6) дыбыс үндестігін ажырата білу қамтылады. Екінші бөлімі – дыбыстарға математикалық тәсілмен мінездеме беру барысында сөздегі дыбыстардың саны, түрлері, дыбысталу ерекшеліктері талданады.

Оралман-тыңдаушыларға орфографиялық ережені меңгеру барысында мынадай тілдік материалдар қиындық туғызып жүр:

- сөйлем жігін ажыратып, келесі сөйлемді және жалқы есімдерді бас әріппен бастап жазу;
- жуан, жіңішке, аралас буынды сөздерді дұрыс жазу (барді, келды сияқты жазу кездеседі);
- сөз арасындағы қысаң дауыстыларды (ы, і) түсіріп жазу (дыбс, құрлыс т.с.с.);
- қосарлы дыбыстармен таңбаланатын (ё, ю, я) сөздерді, дауысты дыбыстан кейін жазылатын қысқа «й» әрпінің жазылуы;
- орыс тілінен енген кірме сөздердің емлесі т.б.

Бұл қиындықтар араб графикасына негізделген араб әліпбиі (төте жазу) мен кириллица арасындағы айырмашылықтардан туындап отыр. Төте жазуда бір ғана «ә» әрпінің таңбасымен б әріп таңбаланады:

о – و

ө – ؤ

ұ – ؤ

ү – ؤ

у – ؤ

в – ؤ

Ал «ә» әрпінің таңбасы 3 әріпті бейнелейді:

ы – ى

і – ئ

и – ي

Мына жіңішке дауысты дыбыстарды бейнелейтін әріптерге «е» белгісі қойылады: ұ -ө, ұ -ү, ы -і, 1-ә. К-к, г-г, е-ә дыбыстары бар сөздер жіңішке сөздер деп танылады да, «е» белгісі қойылмайды. Қазақтың байырғы төл сөздері бірыңғай не жуан, не жіңішке болып келеді. Аралас буынды сөздер, негізінен, кірме сөздер: кітап, қасиет, құдірет, тәкаппар т.б.

Сатылай комплексті талдауды алғаш үйрену барысында шәкірттер әуелі толық жазбаша түрін меңгереді. Фонологиялық талдаудың 1-сатысында айтылу, жасалу, жазылу жолына қарай жуан, жіңішке, аралас буынды сөздерді құрамындағы дауысты дыбыстарының жуан, жіңішкелігіне қарай ажыратуға, дұрыс айтып, дұрыс жаза білуге машықтанады.

2-сатысында сөз буынға бөлініп, буын түрлері анықталады.

3-сатыда сөздің буын жігіне сәйкес қалай тасымалданатыны айтылады.

4-сатыда сөз екпінінің орны анықталады.

5,6-сатыларда үндестік заңының түрлері ажыратылады. Бұл – елеулі қиындық туғызатын тақырып. Буын және дыбыс үндестігін ажырата білу үшін орфографиялық, орфоэпиялық қағидаларды білу, сөзді орфоэпиялық заңдылыққа сәйкес дыбыстай білу қажет.

Оралман-тыңдаушыларға орыс тілінен енген сөздерге, неологизмдерге сөздік диктанттарын жүргізумен қатар, лексикалық сатылай кешенді талдау жасауға машықтандыру да өте маңызды.

Сөздерге лексикалық талдау жасаған кезде сөздің атауыш немесе тура мағынасы; шығу тегіне байланысты туған мағыналары; тіркесу сипатына байланысты мағыналары; стилистикалық қызметіне байланысты туған лексикалық мағыналары; қолданылу сипатына байланысты түрлері ажыратылады.

Сөз құрамына, лексика-грамматикалық мағынасына қарай сатылай комплексті талдау жасағанда сөз құрамына, тұлғасына, құрылысына қарай жіктеліп, лексикалық және грамматикалық мағыналары мен мағыналық түрлеріне қарай талданады. Бұл талдау өзіндік ерекшеліктеріне сәйкес әрбір сөз табына жасалады.

Синтаксистік сатылай комплексті талдаудың 1- сатысындағы сөйлемнің тыныс белгілерінің санын, қойылу себебін анықтау

тыңдаушыларға пунктуациядан терең білім алуға тиімді. Талдау сызықша мен дефистің айырмасын білу; сөйлем соңына, ішіне, жеке және қабаттаса қойылатын тыныс белгілерін ажырата білу дағдыларын қалыптастырады.

Талдаудың келесі сатыларында сөйлемдер айтылу сазы мен мазмұнына, құрылысына қарай жіктеледі. Жай және құрмалас сөйлемдердің түрлері талданады. Сөйлем мүшелеріне талдау жасалған соң, сөйлемдегі бір-бірімен байланысып тұрған сөз тіркестері жеке-жеке алынып, сөз тіркестерінің түрлеріне, сөздердің байланысу түрлері мен тәсілдеріне ажыратылады. Талдау жасау барысында оқушының өз бетімен жұмыс дағдыларының қалыптасуына, қай тақырыпты қаншалықты деңгейде меңгергендігін тез анықтауға қол жеткізуге болады.

Мысалы, «Орынсыз сөз орға жығады» деген сөйлемге синтаксистік талдаудың толық үлгісін келтіре кетсек:

1. Бұл сөйлемде бір тыныс белгі бар. Ол – нүкте, сөйлемдегі ойды аяқтап, тиянақтап тұр.
2. Айтылу сазы мен мақсатына қарай – хабарлы сөйлем, себебі хабарлау мақсатымен айтылған.
3. Құрылысына қарай – жай сөйлем, себебі бір ғана тиянақты ойды білдіріп тұр.
4. Сөйлем мүшелері:

Не істейді? – жығады – дара; жіктік тұлғалы – баяндауыш.

Не жығады? – сөз – дара; зат есімді; атау тұлғалы – бастауыш.

Қандай сөз? – орынсыз – дара; сын есімді – анықтауыш.

Неге жығады? – орға – зат есімді; барыс тұлғалы – жанама толықтауыш.

5. Жай сөйлемнің түрлері:

- жайылма, себебі тұрлаулы мүшелермен қатар тұрлаусыз мүшелер де қатысқан;
- толымды, себебі ойға қатысты сөйлем мүшелері түгел қатысқан;
- жақты, себебі бастауышы бар.

6. Сөз тіркестері:

- орынсыз сөз – есімді тіркес, себебі басыңқы сөзі – зат есім;
- орға жығады – етістікті тіркес, себебі басыңқы сөзі – етістік.

- 7-8. Сөздердің байланысу түрлері мен тәсілдері:

- сөз жығады – қиысу, бастауыш пен баяндауыш жіктік жалғау арқылы байланысқан;
- орынсыз сөз – қабысу, орын тәртібі арқылы іргелес байланысқан;
- орға жығады – меңгеру, барыс септік жалғауы арқылы байланысқан.

Оралман-тыңдаушыларға арналған қазақ тілі оқулығы қандай болуы керек деген мәселеге ой қосар болсақ, ең алдымен, шетелдік қандастарымызға халқымыздың рухани, мәдени, әдеби құндылықтарын танытатын мәтіндер арқылы тез оқуын, сауатты жазуын қамтамасыз ету қажет. Теориялық мәліметтер берумен қатар, жоғарыда аталған тілдік материалдарды меңгерту бағытында жаттығу, талдау жұмыстары енгізілгені дұрыс. Сөздік қорын байыту мақсатында кірме сөздер мен жаңа сөздерді меңгертуге арналған т.б. сөздік және диктант, шығармашылық жұмыс түрлері де қамтылуы орынды. Кейінгі кездері сөз болып жүрген жаңа буын оқулықтарының белгілі бір озық технологиялық әдіс-тәсілдерге негізделіп жазылуы тиіс деген пікірлерге мен де қосыламын.

Қорыта айтқанда, сатылай комплексті талдау арқылы қазақ тілін терең, ғылыми негізде меңгеруге, жоғары оқу орындарына түсу үшін тапсырылатын тест жұмыстарын орындауда жоғары нәтижеге қол жеткізуге болады.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Оразахынова Н. Сатылай комплексті талдау – қазақ тілінің төл технологиясы // Қазақ тілі мен әдебиеті. – №5. – 2005. – 22 б.

ҚАЗАҚ ТІЛІН ОҚЫТУДА ЖАҢА ТЕХНОЛОГИЯЛЫҚ ӘДІС-ТӘСІЛДЕРДІ ҚОЛДАНУ

Қазіргі таңда қазақ тілі пәнін жаңаша оқыту талабы күн тәртібіне қойылып отыр. Пәнді оқытуда жиі қолданылып жүрген жаңа технологиялық әдіс-тәсілдер қатарында Н. Оразақынның сатылай кешенді талдауын, Венн диаграммасын, топтастыру әдісін, инсерт және Сэнкуен (5 жолды өлең), кубизм әдістерін атауға болады. Соның ішінде біз кейбір әдіс-

тәсілдердің күрделі бағдарламалық материалдарды меңгертудегі тиімділігіне тоқталмақпыз.

Венн диаграммасы, әдетте, екі нәрсені бір-бірімен салыстыруға, ұқсастықтары мен айырмашылықтарын талдап көрсетуге арналады. Мәселен, құрмалас сөйлемдерді салыстыратын болсақ:

Ерекшелігі	ұқсастығы	ерекшелігі
Салалас – құрамындағы жай сөйлемдері тиянақты, өзара тең дәреже де байланысады; Байланысуы: жалғаулықты, жалғаулықсыз. Тыныс белгілері: үтірлі сызықша, сызықша, қос нүкте.	Құрмалас сөйлем түрлері; бірнеше жай сөйлемнен құралып, күрделі ойды білдіреді.	Сабақтас бағыныңқы және басыңқы сөйлемнен тұрады. Бағыныңқы сөйлемнің баяндауышы тиянақсыз болып, басыңқы сөйлеммен бағына байланысады. Байланысуы: тек жалғаулықсыз. Тыныс белгісі: тек үтір.

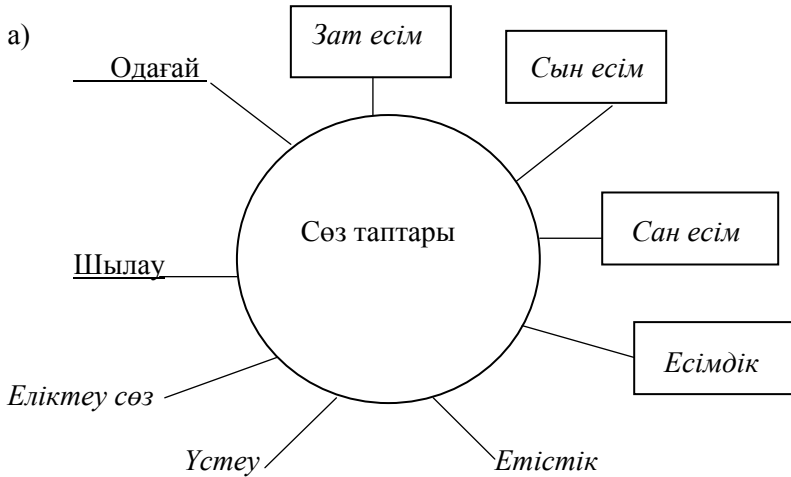
Қазақ тілінде оқушылардың меңгеруіне қиындық туғызатын күрделі тақырыптың бірі – омонимдес қосымшалар. Омонимдес (тұлғасы бірдей) қосымшаларды Венн диаграммасы арқылы меңгерудің тиімділігіне орта мектепте және дайындық факультетінің тыңдаушыларына қазақ тілін оқыту барысында көз жеткіздік.

Омонимдес қосымшалар лингвистикада аффикстік омоним немесе омоаффикс деп те аталады. Ә. Төлеуов өзінің «Сөз таптары» атты оқу құралында бұл қосымшалар жөнінде былай түсінік береді: «Аффикстік омоним (омоаффикс) зат есім, сын есім, етістік және үстеулердің араларында болып, бұлардың қосымшалары бір-біріне тұлғалас – омонимдес болып келеді.

...Осындай төрт компонентті грамматикалық омоаффикстерді ажыратудың негізгі критериясы – сөйлемдегі мағынасы, интонация мен екпіні» [1].

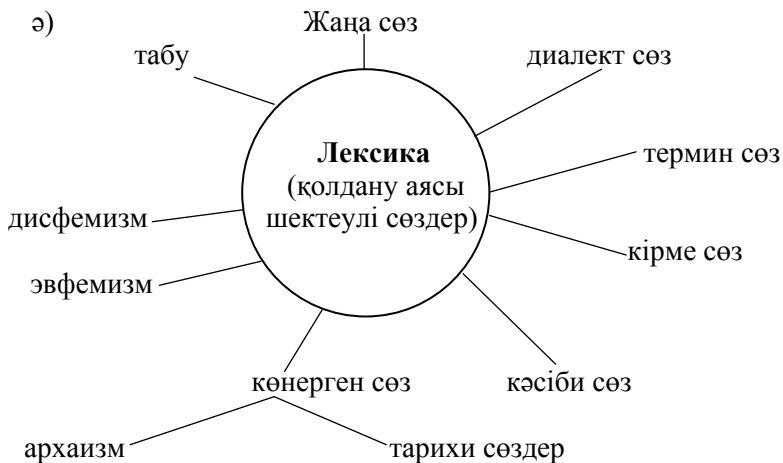
Оқушыларға әсіресе қиындық келтіретіні – омонимдес қосымшалардың ішіндегі -ды, -ді, -ты, -ті тұлғасы. Мысалы, Досым кел-ді деген сөйлемге талдау жасар болсақ, осындағы -ді тұлғасын кейбір оқушылар табыс септік жалғауы деп қателесіп жатады. Біз Венн диаграммасын қолдану арқылы -ды, -ді, -ты, -ті тұлғаларын бір-бірінен ажырата білуге қол жеткіздік.

Жаңа технологиялық әдіс-тәсілдердің пәндерді оқытуда жиі қолданылып жүрген түрлерінің бірі – **топтастыру стратегиясы (әдісі)**. Топтастыру әдісін сабақтың қорытындылау, жинақтау бөлімінде қолданған тиімді нәтиже береді. Мысалы,

Шартты белгі:

есім сөз таптары, атауыш сөздер, көмекші сөздер.

Топтастыру әдісі арқылы жасалған сызбалар бойынша өткен сабақтарды есте сақтап, қайталап отыруға болады.

ВЕНН ДИАГРАММАСЫ

<p>1. Кімді? Нені? Зат есім + <u>табыс септік жалғауы.</u> Досты, гүлді, кітапты.</p>	<p>2. Қандай? Зат есімнен <u>сын есім тудырушы жұрнақ.</u> Малды ауыл, гүлді алқап.</p>
<p>- ДЫ, -ДІ, -ТЫ, -ТІ - ТҮЛҒАСЫ БІРДЕЙ, ОМОНИМДЕС ҚОСЫМШАЛАР</p>	
<p>3. Етістік түбірі (етіс, болымсыз етістік жұрнағы) + <u>жедел өткен шақ жұрнағы.</u> Бармады, барды, барғызды.</p>	<p>4. Етістік + көсемше (-а,-е,-й, -п,-ып,-іп)+ <u>жіктік жалғауы, III жак.</u> Барады, барыпты.</p>

Ауызша түсіндірмесі : -ды, -ді, -ты, -ті тұлғасы

1) зат есімге жалғанып, кімді, нені? деген сұраққа жауап берсе, табыс септік жалғауы болып табылады. Мысалы, Тілің-ді, тәбетің-ді, нәпсің-ді тыйып ұста. (Анақарыс);

2) зат есімге жалғанып, қандай, қай? деген сұраққа жауап берсе, зат есімнен сын есім тудырушы жұрнақ. Мысалы, мал-ды ауыл, гүл-ді алқап;

3) етістіктің түбіріне, етіс, болымсыз етіс тұлғаларынан кейін жалғанса, етістіктің жедел өткен шағының жұрнағы. Мысалы, оқы-ды, оқы-т-қыз-ды, оқы-ма-ды;

4) -а, -е, -й және -п, -ып, -іп тұлғалы көсемшенің жұрнағынан кейін жалғанса, шақтық мағынаны білдіріп, жіктік жалғаудың III жағы болып табылады. Мысалы, кел-е-ді, кел-іп-ті.

Басқа да жиі кездесетін омонимдес қосымшаларға тоқтала кетсек,

а)

-ма, -ме, -ба, -бе, -па, -пе			
1) етістіктен зат есім тудырушы жұрнақ: сүз-бе, кес-пе, көр-ме (не?);	2) етістіктен сын есім тудырушы жұрнақ: қыз-ба адам, бөс-пе жігіт (қандай?);	3) болымсыз етістіктің жұрнағы: бар-ма, кел-ме (іс-әрекет жүзеге аспайды, орындалмайды);	4) Сұраулық демеулік шылау: Сен бардың ба? (сұраулы сөйлем жасайды, бөлек жазылады).

ә)

-ғы, -гі, -кі, -кі		
1) есімнен сын есім тудырушы жұрнақ: жаз-ғы демалыс;	2) қалау райлы етістіктің жұрнағы: бар-ғы-м келді, кел-гі-сі бар;	3) үстеуден сын есім тудырушы жұрнақ: бұрын-ғы, кеше-гі.

б)

-с, -ыс, -іс		
1) етістіктен зат есім тудырушы жұрнақ: тала-с, айт-ыс, жүр-іс (не?);	2) ортақ етістің жұрнағы: олар сөйле-с-ті ;	3) есімшенің (болымсыз тұлғадан кейін жалғанатын) жұрнағы: көр-ме-с, бар-ма-с.

в)

-у	
1) етістіктен зат есім тудырушы жұрнақ: көсе-у, саба-у, жама-у (не?)	2) тұйық етістік жұрнағы: оқ(ы)-у, бар-у, кел-у.

Қорыта айтқанда, қазақ тілін оқытуда жоғарыда көрсетілген сызбалар арқылы жаңа технологиялық әдіс-тәсілдерді жиі

қолдану тиімді нәтижеге, пән материалдарын терең меңгеруге септігін тигізеді.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Төлеуов А. Сөз таптары.- Алматы: Мектеп, 1982. - 19; 22 бб.

ҚАЗАҚ ДИАСПОРАСЫ ӨКІЛДЕРІНЕ ФОНЕТИКАНЫ ОҚЫТУДЫҢ КЕЙБІР ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Еліміз тәуелсіздік алғалы 20 жылдан асса да, әліпбиіміз өзге тілдерге тәуелді. 1912 жылы, осыдан 100 жылдан астам уақыт бұрын, Ахмет Байтұрсынұлы қазақ тілінің заңдылықтарына негізделген тұңғыш әліпбиін (төте жазу) жасады. Қазақстанда 1929 жылға дейін ата-бабаларымыз сан мыңдаған жылдар мәдени мұрасын қалдырған араб графикасы қолданылса, 1940 жылға дейін латын жазуы қолданыста болды. Бұл да елді мәңгірттендіруді, өзінің рухани тегінен алыстатуды көздеген үстем саясаттың мақсатынан туындаған. Кеңес дәуіріндегі одақтық үстемдік біздің төл әліпбиімізде де орын алған. Әліпбиіміздегі басы артық әріптер, таңбалар – соның көрінісі. Сөз жоқ, орыс тілінен енген сөздерді сол қалпында жазу мақсат етілді. Шындығында, қай тіл болмасын кірме сөздерді өздерінің дыбыстық ерекшеліктеріне бейімдеп, үйлестіріп қабылдайтындығы даусыз.

Араб қарпіндегі жазуды пайдаланатын тыңдаушыларға кириллше таңбаланудағы бас әріпті таныту маңызды. Төте жазуда әріптер 4 түрлі жағдайда: жеке түрінде, сөз басында, сөз ортасында, сөз соңындағы түрі болып таңбаланады. Кириллшедегі бас әріптердің бойындай болып таңбаланатын бірнеше әріп бар: Қ, І, Ј. Төте жазуда әріптердің ұзынды-қысқалығы олардың бас әріп екендігін білдірмейді. Тыңдаушыларға бас әріппен жазылатын сөздерді:

- әрбір жаңа сөйлемнің;
- төл сөздер мен дәйексөздердің;
- кейбір қысқарған сөздердің;
- жалқы есімдердің (адамның аты-жөні; географиялық атаулар; халықаралық ұйым, мемлекет аттары т.б.) бас әріппен жазылатындығын меңгерту мақсатында жазбаша жұмыс

түрлерін: жаттығу, бақылау диктанттарын, сөздік жұмыстарын жүргізу тиімді.

Сондай-ақ қазақ тілінің дыбыстарының таңбалануының әрқилылығына байланысты жуан, жіңішке және аралас буынды сөздерді ажырата білу, дұрыс жазу қиындыққа соғады. Сөздегі қысаң дауыстыларды түсірмей, дұрыс жазу үшін буынға дұрыс бөле білу қажет.

Төте жазуда ұ (*ǰ*), ү (*ǰ*), о (*ǰ*), ө (*ǰ*), у (*ǰ*), в(*ǰ*) дыбыстары бір ғана ǰ әрпінің алты түрінде берілгенімен, баспаханада ол әріптерді үш-төрт түрде ғана жазуға мәжбүр. Сөздің ыңғайына қарай, жуан сөз болса, жуан әріппен берілген деп ұғып оқуға тура келеді. Егер сөз *үн* – *үн*, *соз* – *сөз* болып келсе, бұл сөздерді бір-бірінен ажырату үшін дәйекше – жіңішкелік белгісін (•) қоюға тура келеді. Осыған байланысты төте жазуды меңгерген қазақ диаспорасы өкілдеріне орыс графикасын – кириллицаны оқып-үйренерде кейде ұ, ү дыбыстарын жазуда ажырату қиындық туғызады.

Грек тілінің алғашқы екі әрпінің (альфа, бета) атынан алынған «алфавит» атауын соңғы кезде әліпби (төте жазудағы әліп – а (l), би – б (↔)) атауымен алмастыра бастадық. Әліпбиде дыбысты таңбаламайтын екі белгінің (ь – айыру, ъ – жіңішкелік) бар екенін, олар тек орыс тілінен енген сөздерді жазуда қолданылатынын меңгерту мақсатында да сөздік жұмыстарын жүргіземіз. Кешенді тест тапсыру барысында адъютант, съезд, лагерь, ведомость т.б. сөздер кездесіп отырады. Әсіресе ь – жіңішкелік белгісіне аяқталған сөздерге дауысты дыбыстан қосымша жалғанғанда, түсіріліп, ал дауыссыз дыбыстан басталатын қосымша жалғанғанда, жазуда сақталынатынын жаттығулар орындау барысында меңгертеміз. Қазақ тілінде сөздің жуан, жіңішке дыбысталуын, жіңішкелік белгісін жазбай-ақ, жуан (*а, о, ұ, ы*) және жіңішке дауысты дыбыстар (*ә, ө, ү, і*) реттеп отырады. Сондықтан жіңішке дыбысталатын кісі есімдерінде де жіңішкелік белгісі жазылмайды. Мысалы, Айгүл, Гүлнұр, әл-Фараби т.б.

Жазуда дыбыс пен әріп саны үнемі сәйкес келе бермейді. Қазақ тілінде де екі дыбысты таңбалайтын бірнеше әріп бар: *и, у, ё, ю, я*. Мектеп оқулықтарында әдетте *ё* (*й+о*), *ю* (*й+у*), *я* (*й+а*) әріптерінің қос дыбысты таңбалайтындығы айтылғанымен, *и*

әрпі – *ы+й*; *і+й* және у әрпі *ұ+у*, *ү+у* дыбыстарының таңбасы екендігіне мән беріле бермейді. Соның нәтижесінде оқушылар фонетикалық талдау барысында дыбыс пен әріптің айырмашылығын ұғынбай, қателікке ұрынып жатады.

У әрпі кейде жуан, кейде жіңішке дыбыстың таңбасы дейміз де, *и*-ді тек жіңішке дыбысқа жатқызамыз. Бұл дыбыстардың бірде жуан, бірде жіңішке айтылуы – сөз ішіндегі жуан, жіңішке дауысты дыбыстардың әрі сөз ішіндегі *қ – ғ*, *к – ғ* дыбыстарының әсерінен. Себебі қазақ тілінің байырғы сөздеріне тән ерекшелік – *қ*, *ғ* әріптері – жуан буынды сөздерде (*қала*, *ғарыш*), *к*, *ғ* әріптері жіңішке буынды сөздерде (*кәсіп*, *гүл*) дыбысталып, жазылады. Төте жазуда да *к*, *ғ* әріптерімен келген сөздерде дәйекше – жіңішкелік белгісінің (*е*) қойылмайтындығы сондықтан.

Қазақ тілінде *ый* – қосарлы дыбысы тек *сый*, *тый* сөздерінен тұратын түбірлес сөздерде ғана жазылады. Мысалы, 1. *сый* – *сыйлық*, *сыйласу*, *сыйлы*; 2. *сый* – *сыйымды*, *сыйғызу*, *сыя*; *тый* – *тыйым*, *тыйғызу*, *тыю*. Орыс тіліндегі *ий* әріптері де санаторий, магний, калий, планетарий сияқты сөздерде жазылатындығын және қосымша жалғанғанда сөз өзгермейтіндігін де түсіндірген жөн. Ал қазақ тіліндегі кейбір сөздерде *йи* әріптері қатар жазылатын жағдайлар да кездеседі: *байиды* (*байы+йды*), *кейиді* (*кейі+йді*).

Я, *ю* әріптері жазылатын сөздерді: *қоян*, *жаяу*, *баяу*, *тыяды*, *қария*; *аю*, *қою*, *баю*, *еңкею*, *ақию* т.б. жиі қайталатып отырған орынды.

Кириллше жазуды тез меңгеруде және кешенді тест тапсыру мақсатында қазақ тілінің материалдарын жүйелі меңгеру үшін оңтайлы озық технологиялық әдіс-тәсілдердің бірі – ғалым Н.Оразақынованың сатылай кешенді талдауы.

Әдетте, фонетикалық талдаудың қарапайым түрі қолданылатын. Мысалы, тыңдаушы – деген сөзге талдау жасар болсақ: *т* – дауыссыз: қатаң; *ы* – дауысты: жуан, қысаң, езулік; *ң* – дауыссыз: үнді; *д* – дауыссыз: ұяң; *а* – дауысты: жуан, ашық, езулік; *у* – дауыссыз, үнді; *ш* – дауыссыз, қатаң; *ы* – дауысты: жуан, қысаң, езулік деп талданған болар еді.

Н. Оразақынованың фонетикалық талдауы 1) сөзге фонологиялық талдау жасау; 2) дыбыстарға математикалық тәсілмен

дыбыстық мінездеме беру деп екіге бөлінеді. Фонетикалық талдаудың бір ерекшелігі – оқытудың ғылымилық, жүйелілік және саналылық принциптерінің толық жүзеге асатындығында. Фонетикалық талдау төмендегідей тірек сызбаларда сатылай жүйеленген теориялық мағлұматтар арқылы жүзеге асады:

I. Фонологиялық талдаудың сызбасы

1. Айтылу, жасалу, жазылу жолдарына қарай: жуан, жіңішке, аралас буынды сөздер.

2. Буын: а) ашық (а.б.); б) тұйық (т.б.); в) бітеу (б.б.).

3. Тасымал.

4. Екпін.

5. Буын үндестігі.

6. Дыбыс үндестігі: а) ілгерінді ықпал; б) кейінді ықпал; в) тоғыспалы ықпал. Мысалы,

1. *Ұландар* – айтылу, жасалу, жазылу жолдарына қарай: жуан буынды сөз, себебі сөз құрамындағы дауысты дыбыстар *ұ, 2а* – жуан.

2. Бұл сөз 3 буынды, себебі сөз құрамында 3 дауысты дыбыс бар. *Ұ* – ашық буын (жалаң дауысты дыбыстан құралып тұр), *-лан+дар* – бітеу буын (дауыссыздан басталып, дауыссызға аяқталып тұр).

3. *Ұлан-дар* болып 1 жағдайда тасымалданады, тасымал буын жігіне сәйкес келмейді.

4. *Ұ-лан-дàр* – екпін соңғы буындағы дауысты дыбысқа түседі.

5. *Ұ-лан* + *дар* – сөзде буын үндестігі бар: сөздің соңғы буыны жуан болғандықтан, қосымша да жуан болады.

6. *Ұлаң* + *дар* – сөзде дыбыс үндестігі түбір мен қосымшаның жігінде ілгерінді ықпал бар: түбірдің соңғы дыбысы үнді дыбыс болғандықтан, қосымша ұяңнан бастап жалғанған.

II. Дыбыстарға математикалық тәсілмен мінездеме берудің үлгісі

Берілгені: *Ұландар*. Сөзде неше дыбыс бар және олар қалай жіктеледі?

Шешуі: сөзде 7 дыбыс бар: 3□ – дауысты (ұ, 2а), 4Δ – дауыссыз (л, н, д, р).

□ **дыбыстар:**

а) тілдің қатысына қарай:

3□ = 3□ (ұ, 2а) тіл арты немесе жуан □.

Ø □ тіл алды немесе жіңішке □

ә) жақтың ашылу дәрежесіне қарай:

3□ = 2□ (2а) ашық □.

1□ (ұ) қысаң □

а) ерін мен езудің қатысына қарай:

3□ = 2□ (2а) езулік □.

1□ (ұ) еріндік □

Δ – **дыбыстар:**

а) үн мен салдырдың қатысына қарай:

4 Δ = Ø Δ қатаң Δ + 1 Δ (р) ұян Δ.

3 Δ (л, н, д) үнді Δ

Қорыта айтқанда, фонетикалық сатылай кешенді талдау төте жазуды меңгерген тыңдаушыларды сауатты жазуға, орфографиялық нормаларды тез игеруге үйретумен қатар, теориялық материалдарды ғылыми негізде, жүйелі меңгертіп, ұлттық құндылықтарды бағалай қолдана білуге машықтандырады.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Оразақынова Н. т.б. Қазақ тілі: Сөз мәдениеті. Жалпы білім беретін мектептің жаратылыстану-математика бағытындағы 10-сыныбына арналған оқулық. – Алматы: Мектеп, 2006. – 240 б.
2. Уәлиев Н., Алдашева А. Қазақ орфографиясындағы қиындықтар. – Алматы: Ғылым, 1988. – 113 б.
3. Қазақ тілін оқыту әдістемесінен қысқаша анықтағыш-сөздік / Құраст. Сүлейменова Ж. т.б. – Алматы: Эверо, 2009. – 248 б.

«ҚОЗЫ КӨРПЕШ – БАЯН СҰЛУ» ЖЫРЫНДАҒЫ ХАЛЫҚТЫҚ САЛТ-ДӘСТҮРЛЕРДІҢ КӨРІНІСІ

Орта мектепте қазақ әдебиеті пәнінен халық ауыз әдебиеті үлгілерінің бірі – «Қозы Көрпеш – Баян сұлу» жырын оқыту барысында жырдағы халықтық салт-дәстүрлерді талдауға ерекше мән беріледі. Сабаққа төмендегідей мақсат қойылады: а) *білімдік*: лиро-эпостық жыр туралы түсінік беру, жырдың мазмұнын білгізу, тақырыбын таныту. Жырдың басты кейіпкерлерін білу, жырдағы халықтық әдет-ғұрып, салт-дәстүрлерге назар аударту; ә) *дамытушылық*: есте сақтау, жаттау қабілеттерін дамыту, пәнге қызығушылығын арттыру, көркем шығарманы талдау дағдыларын қалыптастыру; б) *тәрбиелік*: адамгершілікке, табиғатты аялауға тәрбиелеу, «Жаманнан жирен, жақсыдан үйрен». Халқымыздың ғасырлық қазынасы – салт-дәстүрлерін біліп, қадірлеуге тәрбиелеу.

Көрнекілігі: жыр кейіпкерлерінің суреттері салынған буклет, таблица, сызба, «асықтар», үлестірмелі кимақағаз, қосымша әдебиеттер, ән жазылған таспа.

Сабақ барысы: I. Ұйымдастыру. II. Өткен сабақтарға шолу.

– Халқымыздың ұлттық ойынының бірі – «асық ойыны» арқылы өткен сабақтарға шолу жасайық (қоржыннан нөмірленген асықтарды алып, сұрақтарға жауап беру). Жеті сұрақ. Халқымызда жеті – қасиетті сан: «жеті күн, жеті қазына, жеті жұт, жеті қазына, жеті ғашық» т.б. ұғымдармен таныспыз. Бүгінгі сабаққа байланысты болғандықтан, Шығыста аңызға айналған жеті ғашықты еске түсіріп жіберелік:

1. Ләйлі-Мәжнүн;	5. Уәки-Күлшah.
2. Фархад-Шырын;	6. Уәлик-Ғарра;
3. Таһир-Зухра;	7. Арзу-Қамбар.
4. Жүсіп-Зылика;	

Сұрақтар:

1. Халық ауыз әдебиеті деген не?
2. Халық ауыз әдебиетінің негізгі түрлері.
3. Халық ауыз әдебиеті мен жазба әдебиеттің арасындағы айырмашылықтар.
4. Тұрмыс-салт жырларының түрлері.

5. Әдет-ғұрыпқа байланысты туған өлең-жырлар.

6. Қазақтың батырлық эпостарының тақырыбы.

7. Қандай батырлар жырларын білесіңдер?

III. Өткен сабақтарды жаңа сабақпен байланыстыру. Әдебиет теориясы.

– Эпос деген не? (Кең көлемді ірі оқиғалар суреттелетін шығармалар);

– Лирикалық шығармалар деп қандай шығармаларды айтамыз? (Адамның көңіл күйін, қуаныш-ренішін, сезімін суреттейтін поэзия).

№	Лиро-эпостық жырлардың батырлық эпостан айырмашылығы
1	
2	
3	

IV. Жаңа сабақты түсіндіру.

Бүгінгі жаңа сабақтың тақырыбы – «Қозы Көрпеш – Баян сұлу» жыры.

Сабақтың жоспары:

1) Лиро-эпостық жыр туралы түсінік.

2) «Қозы Көрпеш – Баян сұлу» жырының мазмұны, тақырыбы.

3) Жырдың басты кейіпкерлері.

4) Жырдағы халықтың салт-дәстүр, әдет-ғұрпының көрінісі.

– Лиро-эпостық жыр эпос пен лириканың екеуін де қамтиды. Эпостық-батырлар жырының тақырыбы ерлік, ел қорғау, өз Отаны, өз елі үшін сыртқы жаулармен күресіп, кек алу болса, лиро-эпостық жырлардың тақырыбы – сүйіспеншілік, жастардың бас бостандығы. Көне заманда жастардың өз бастарының еркіндігі болмаған, өздері ұнатқан адамдарына үйлене бермеген. Көбінесе бұны ата-анасы, үлкендер жағы шешкен.

«Лиро-эпос» дегендіктен, батырлар жырымен салыстырғанда, сүйіспеншілік, махаббат тақырыбындағы жырларда халықтың тұрмыс-салты, әдет-ғұрпы, адамның ішкі сезім дүниесі көбірек баяндалады. Қазақтың «Қозы Көрпеш – Баян сұлу», «Қыз Жібек», «Айман – Шолпан», «Күлше қыз», «Мақпал мен Сегіз» сияқты жырлары лиро-эпостық жырларға жатады.

«Қозы Көрпеш – Баян сұлу» поэмасы – қазақ лиро-эпостарының ішіндегі ең көнесі. Әр түрлі тарихи, мәдени, экономикалық, әлеуметтік жағдайлардың әсерінен өзгеріске ұшырап отырған. Қазақ эпостарының шығу тарихын зерттеуші ғалым Әлкей Марғұлан VI-XII ғасырлар арасында Қазақстан топырағында пайда болған эпостардың ең соңғыларына жатады екен. Жырдың көп нұсқалары бар: 10,15, 30 шақты. Ол жырлардың тақырыбы бір болғанымен, аяқталуы түрлі-түрлі: екі жас өледі; қосылады; олардың баласы болады; Қозы тіріліп, қайта өледі. Жырдың зерттеушілері: Шоқан Уәлиханов (моласына да барып, сипаттама жазған), В.В. Радлов (немісшеге аударған), А.С. Пушкин (сюжетін жазып алып, жыр етпекші болған), Г.И. Потанин (Ш.Уәлихановтың Омбы Кадет корпусында бірге оқыған досы): «Бұл – жер жүзіндегі ең қымбат әдебиет мұраларына жататын шығарма».

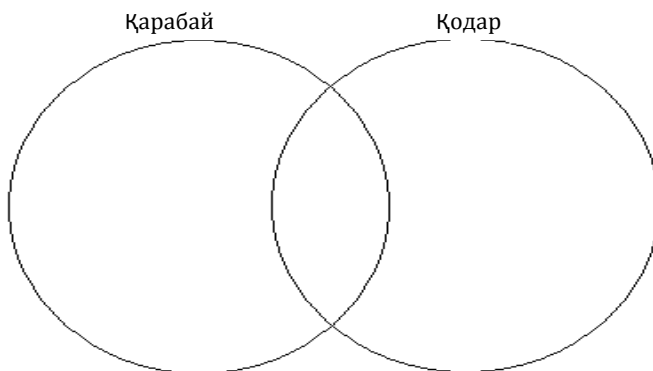
«Қозы Көрпеш – Баян сұлу» жырының негізгі тақырыбы – жастардың бас бостандығы. Бұл – халықтың ғасырлар бойғы арманы. Жырдың оқиғасына арқау болған – халықтың осы ежелгі арман-мүддесі.

№	Халықтың салт-дәстүрі, әдет-ғұрпы	Жырдың мазмұны
1	Құда түсу: ежеғабыл (дүниеге келмеген нәрестелердің атастырылуы).	Қарабай мен Сарыбайдың аң аулап жүріп кездесуі.
2	«Киелі» деп аң-құстарды атпау.	Қарабайдың буаз маралды атып беруін талап етуі.
3	Сүйінші сұрау.	Қарабайдың алдынан Сарыбай елінің адамы мен өзінің сақау қызметшісінің шығуы.
4	Түс жоруға мән беру.	Сарыбайдың қазасы.
5	Естірту, жұбату, көңіл айту.	
6	Бата оқу, ас беру.	
7	Қоштасу.	Қарабайдың елін тастап көшуі. «Қодар – Қарабайдың қара шоқпары, қараңғы күші есебіндегі сұмырай серігі» (М.Ә.). «Қозы өлген жерінде Баян да өлген».

Мәтінмен жұмыс. Жыр мәтінінен тауып, оқу:

1. Жырдың басталуы.
2. Қарабай мен Сарыбайдың кездесуі (рөлге бөліп оқу).
3. Қарабайдың іс-әрекеті.
4. Сақау қызметшінің Қарабайға айтқаны.
5. Тазшаның ханымды жұбатуы.
6. Қарабайға әйелінің көшер сәтте айтқаны.
7. Ай, Таңсықтың елімен қоштасуы. (Қоштасу жырлары туралы түсінік бере кету. «Елімай» т.б. қоштасу өлеңдерінің бірінен үзінді тыңдау).
8. Тоқсан мыңымен Қарабайдың сапары (Қазақстан картасы арқылы көрсету).
Пәнаралық байланыс: география.
9. Қодар мен Қарабайдың кездесуі (рөлге бөліп, мәнерлеп оқу).
10. Қодардың сипаты (портрет). Әдебиет теориясы: портрет – сөзбен адам суретінің берілуі.

Венн диаграммасы

11. Жыр оқиғасының дамуы. (Диалог – екі адамның кезек-кезек бір-бірімен сөйлесуі).
12. Баянның портреті.
13. Қазақ халқының ұзындық өлшемдері: елі, бір елі, сүйем, қарыс, кез (50 см), аршын (50 см), құлаш, жарты құлаш т.б. Қодардың бойы – 10 кез, жауырынының жалпақтығы 3,5 кез,

ұзыны жауырынының 6 қарыс. (Гипербола – әсірелеу, ұлғайту, құбылысты шамадан тыс асыра суреттеу).

«Қозы Көрпеш – Баян сұлу» кесенесі туралы (суреті көрсетіледі).

Аягөз өзенінің оң қапталында Семей облысы Аягөз ауданына қарасты «Таңсық» кеңшарының оңтүстік-батысында алты шақырымдай қашықтықта тұрғызылған.

Ғимарат қыш балшықпен бекітіліп отырған қалақ тастардан өрілген. Қабырғалары бес метр, биіктігі он екі метр, кішкене бүйір терезесі мен биіктігі бір метрдей кірер есігі бар. Зерттеушілер кесенені VIII-IX ғасыр аралығында салынған, есте қалдыру, табыну ғұрпында тұрғызылған ғимарат деп есептейді.

Сатылай кешенді талдау:

1. Авторы.
2. Тақырыбы.
3. Идеясы.
4. Жанр түрі.
5. Құрылысы.
6. Әдеби-теориялық ұғым.
7. Тәрбиелік мәні.

V. Үйге тапсырма: Басты кейіпкерлерге мінездеме беру. Сөздік жұмысы.

Ай, Таңсықтың елімен қоштасуы (жаттау).

VI. Жаңа сабақты пысықтау, бекіту. а) Үлестірмелі қимақағаздар тарату (тест сұрақтары).

1. «Қозы Көрпеш – Баян сұлу» жырын алғаш рет жазып алған кім?

- 1) Абай.
- 2) Ыбырай.
- 3) Шоқан.**
2. Қозының әкесінің аты кім?

- 1) Байбөрі.
- 2) Сарыбай.**
- 3) Қарабай.
3. Баянның әпкелерінің есімі?

- 1) Ай, Таңсық.**
- 2) Ақтоқты, Гүлбаршын.
- 3) Қаракөзайым, Қарашаш.

4. Қай жыр лиро-эпостық жырға жатады?
- 1) **«Қыз Жібек».**
 - 2) «Ер Тарғын».
 - 3) «Қобыланды батыр».
5. Жыр оқиғасы орыс халқының қай ақынын қызықтырған?
- 1) Лермонтов.
 - 2) **Пушкин.**
 - 3) Маяковский.
6. Жырда кездесетін қазақ халқының атакәсібі?
- 1) Аңшылық.
 - 2) **Мал бағу.**
 - 3) Егін егу.
7. Жырдың қанша нұсқасы бар?
- 1) Біреу.
 - 2) Оннан астам.
 - 3) **Жиырмаға жуық.**
8. Жырдың негізгі тақырыбы?
- 1) Ерлік, ел қорғау.
 - 2) **Сүйіспеншілік, махаббат.**
 - 3) Адал еңбекті дәріптеу.
9. Жырдың аяқталуының қайсысын шындыққа жақын деп ойлайсыз?
- 1) Қозы мен Баян қосылады.
 - 2) **Өледі.**
 - 3) Қозы өліп, қайта тіріледі.
10. Жұмбақтап айту жырдың қай жерінде кездеседі?
- 1) Айбас қыздарға кездескенде...
 - 2) Қозы Баян аулын іздеп келгенде...
 - 3) **Сарыбай қазасын естірткенде...**
11. Саба, мес деген ыдыстар неден жасалады?
- 1) Балшықтан.
 - 2) **Теріден.**
 - 3) Темірден.
12. Мүрденің Сарыбайдың денесі екенін қалай таниды?
- 1) Түрінен.
 - 2) Киімінен.
 - 3) **Хатқа мөр басатын жүзігінен.**
- ә) **«Кім жылдам?»** Екі оқушыны тақтаға шығарып, жазғызу.

Жалқы есімдер қалай жазылады?

Жырдағы жер-су атаулары (75-тей)	Жырдағы кісі аттары (50-ден астам)

VII. Сабақты қорытындылау.

Рахманқұл Бердібаев: «Қозы Көрпеш – Баян сұлу» сүйіспеншілікті пір тұтқан, арманына жетпей кеткен жас ғашықтарға орнатылған ескерткіш, мәңгілік жыр. «Қозы Көрпеш – Баян сұлу» – өзінің табиғаты, рухы жағынан әлемдік көркемсөз күмбездері «Лэйлі-Мәжнүнмен», «Ромео-Джюльеттамен» қатарлас тұратын, қазақтың ақындық даналығы тудырған жәдігерлік».

Жырдың маңызы: 1) Қазақ елінің ерте замандағы әлеуметтік, тұрмыстық жағдайларынан мол дерек береді;

2) көне дәуір шындығын толық көрсеткен, нағыз қазақ өмірінің шежіресі;

3) арманына жетпей, мерт болған Қозы мен Баян тағдыры;

4) халқымыздың салт-дәстүр, әдет-ғұрпынан хабар береді.

Екі жастың махаббатын үлгі еткен халқымыз олардың есімдерін ұл-қыздарына қойған.

Классикалық эпосымыздың сарынымен жаңа бітімді шығармалар жасалып, пьесалар қойылып, кинофильмдер түсірілді, өлеңдер жазылып, әндер арналды.

Әсет Найманбайұлы «Нжу-маржан» әнінің қайырмасында (әнді ұнтаспадан тыңдау):

«Сейфүлмәлік – Жамалдай

Бейнетіңе көнсем-ай,

Қозы Көрпеш – Баяндай,

Бір молада өлсем-ай», – деп берілген.

Үй тапсырмасын пысықтау.

VIII. Оқушылардың жауаптарын бағалау.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Бітібаева Қ. Әдебиетті оқытудың әдістемесі. – А.: Рауан, 1997.
2. Қазіргі кездегі оқытудың педагогикалық технологиялары. – А., ОМБЖИ, 2005.

ДАЙЫНДЫҚ БӨЛІМІНДЕ ҚАЗАҚ ӘДЕБИЕТІН ОҚЫТУ

Қазіргі заман талабына сай ұлттық бірыңғай тестілеу тәжірибеге енгелі (2004) филология факультеттерінің қазақ тілі мен әдебиеті мамандығын таңдайтын талапкерлер таңдау пәні ретінде әдебиеттен 25 сұрақтан тұратын тест тапсырмасына жауап беретін болды. Тест сұрақтарында ақын-жазушылардың – әдебиеттің көрнекті өкілдерінің өмірі мен шығармашылығынан, мысалы, туған жылы, білім алған уақыты, шығармаларының жарық көрген мерзімі, кітаптарының, кейіпкерлерінің аттары, кейбір шығармаларынан үзінділер, шығармаларының тақырыптары, әдебиет теориясынан – тапсырмалардың жалпы мазмұны осы бағытта беріледі. Тест жоспары төмендегідей болып келеді:

«Ежелгі дәуір әдебиеті – 1 тапсырма.

Халық ауыз әдебиеті – 2 тапсырма.

XV-XVIII ғ. әдебиет – 1 тапсырма.

XIX ғ. I жартысындағы әдебиет – 1 тапсырма.

XIX ғ. II жартысындағы әдебиет – 3 тапсырма.

XX ғ. басындағы әдебиет – 5 тапсырма.

Ұлы Отан соғысы және одан кейінгі жылдардағы әдебиет – 7 тапсырма.

Әдебиет теориясы – 2 тапсырма.

Қазіргі заман әдебиеті – 3 тапсырма» [1, 8-9 бб.].

Тест тапсырмаларының қиындығы үш деңгейде беріледі: жеңіл тапсырмалар саны – 6, орташа – 13, қиын, күрделі тапсырмалар – 6.

Жазбаша шығармашылық жұмыс орындамағаннан кейін талапкердің әдебиетке – сөз өнеріне қаншалықты құштар, икемді екендігі анықталмайды. Біздің ойымызша, болашақ филолог мамандарды іріктеуде де журналистика мамандығындағыдай, шығармашылық сынақ қажет-ақ. Тәуелсіз елден бұрынғы іс-тәжірибеде тек қана филология, журналистика мамандықтарына ғана емес, ЖОО-ға түсу үшін барлық мамандыққа талапкерлер әдебиеттен шығарма жазатын. Қабылдау емтихандары тест тапсырмаларына өзгертілгелі орта білім беретін мектептерде де әдебиет пәніне қойылатын талап өзгерді. Оқушылар жаппай көркем шығарма оқып, талдап, шығарма жазу дағдыларынан айырылып қалды. Жалаң сұрақтардың дайын

жауаптарын жаттауға көшті. Нәтижесінде, өз ой-пікірін жазбаша, ауызша жүйелі түрде жеткізе алатын оқушылар азайды.

Бұдан әрі біз осы шағын мақаламызда аяулы ұстазымыз, көрнекті ғалым, Қазақ ұлттық университетінің филология факультетінде, дайындық бөлімінде отыз жылдан астам ұстаздық еткен Алма Қыраубайқызының әдебиет пәнін оқыту шеберлігі мен педагогтік ұстанымдарына тоқталмақпыз. Дайындық бөлімінің тыңдаушыларына сабақ басталған сәтте-ақ Алма апайымыз өзіндік жұмыс ретінде екі семестрге тапсырма беретін: 1-семестрде – бір кітапты, яғни бір көркем шығарманы оқиға желісін үзіп алмай, текстологиялық көшіру; 2-семестрде өзіңнің қалауың бойынша, ұнатқан ақыныңның өлең, поэмаларынан мүмкіндігіңше көлемді шығарманы жаттап, мәнерлеп жатқа оқу. Бұл екі тапсырманы орындау күнделікті белгілі бір уақыт бөлуді қажет ететін. Осылай апайымыз оқудан бірнеше жыл қол үзіп қалған, өндірісте, ауыл шаруашылығы саласында жұмыс істеп келген дайындық бөлімінің тыңдаушыларын үстелге жіпсіз «байлап» қоятын, төзімін шыңдайтын.

Бір бөлімде оқитын 20 баланы (сегізі – қазақ тілі мен әдебиеті, сегізі – журналистика, төртеуі араб тілі мамандығын таңдаған) екі топқа бөліп, үйге берілген тақырып бойынша тапсырма беріледі. Екі топ бір-біріне күрделі деген бірнеше сұрақ дайындайды. Сабақтан бір күн бұрын әр топ жеке-жеке жиналып, өз дайындықтарын пысықтайды. Қарсы топты жеңіп шығу үшін топ мүшелерінің сабаққа түгел қатысуы, белсенділігі де есепке алынады. Сөйтіп, сабақтан қалыс қалушы болмайды. Сұрақтар дайындауда оқулықтан тыс материалдар: қосымша зерттеу еңбектер, баспасөз материалдары қамтылады. Бұл, сөзсіз, тыңдаушыларды кітапханадан тың деректер іздеуге жұмылдыратын. Кейде екі топ бір-бірінен асып түсу үшін, сабақты тақырыпқа қатысты ән-жырмен әрлеуге, сахналық қойылым әзірлеуге, арнау өлеңдер оқуға талпынатын. Бірте-бірте әр сабақтың өз «мұғалімі» тағайындалады. «Мұғалім» екі топтың жауаптарын әділеттілікпен бағалауға тырысады. Кейде екі сарапшы төрелік айтады.

Алма апайдың кейбір сабағы өзі «Пікірлестер мен қарсыластар» атаған пікірталас сабағы түрінде өтетін [2, 34-бб.].

Сабақта студенттер үш топқа бөлінеді. Бірінші топтан бір студент баяндама жасайды. Баяндамашыға екі жаққа да қатыссыз – үшінші топ сұрақ қояды. Сұрақтарға баяндамашы мен оның пікірлестері жауап береді. Екінші топ олардың жауаптарын бағалап, қарсы пікір айтады. Әрқайсысы өз ой-пікірлерін дәлелдеуге тырысады. Шешен сөйлеуге, дәйекті ой, жүйелі жауап айтуға ұмтылады.

Сабақ үстінде шығарма жазуға үйрену әдепкіде шағын шығармалар (20 минуттық) жазудан басталды. «Қыс суреттері», «Көктем», «Менің жолдасым кім?» т.б. тақырыптарға жазылған шағын шығармаларды әуелі апай талдап үйретті. Шығарманың кейбір сөйлемдеріндегі «жан-жағына сәуле шашып тұрған сөздерді» тауып, соған мән бере білуді үйретті. Бірте-бірте шығарманы қасындағы парталасына, бір-біріне оқытып, талдау жасатып, бағалататын. Шығарма жазуда көркем шығарманың үзінділерін талдау, өзіндік пікір айту дағдылары қалыптастырылды.

Көпшілігіміз мұғалім қатаң талап қоя білсе, сөзсіз нәтижеге жетеді деп ойлайтынымыз анық. Мұғалімнің бұйрығына, ұрсып-зекіруіне көндіккен оқушы санасы Алма апайдың сабақтарынан соң, балаға мүлде дауыс көтермей-ақ, аналық мейірімді жүрек жылуымен де нәтижеге қол жеткізуге болатындығына көз жеткізеді. «Жақсы ұстаз болу үшін адам бойында көп қасиеттердің басы бірігуі қажет. Білімді болу аз, жүректің кеңдігі, мейірімділік керек. Шәкірттер кейде ұстаздың білім жағынан жетіспей жатқан тұстарын кешіреді, бірақ қатыгездігін кешіре алмайды. Жүйкесі жұқарған мұғалім шәкірттің жүйкесін жұқартады. Кей мұғалімдер бастығына айта алмаған ашуын, отбасындағы ренішін, қоғамға наразылығын аудиторияға әкеп төгеді. 4-5 жылдан кейін студенттің өзіндей адам болып шығатынын ой безбеніне салмайды. Ұстаз еңбегінің өлшемі, нәтижесі – шәкірттің қойған бағасында. Шәкірттері бағаламайтын болса, оның шығарған кітаптарының, еңбектерінің құны шамалы. Ұстаз бағасын шәкірттен сұрау керек» [2, 14-б.].

«Ғалым болумен бірге педагогтің құдіретін сіңіре алған ұстаздың шәкірттері бақытты ғой. Педагогтің тамаша қасиеті алдындағы адамның жанын түсінушілігі дер едік. Кез келген ғалымның педагог бола алмайтыны сондықтан болар.

Мұғалім білімді баланың жаны мен жүрегіне жеткізу үшін өз жүрегінің сыр сандығын ашады» [2, 58-б.].

Мектеп бағдарламасындағы мемлекеттік стандартқа сай материалды оқушының меңгере алмауы – көп жағдайда мұғалімнің теориялық білімінің таяздығынан. Әдістемелік шеберлік деген – мұғалім ізденісінің нәтижесінде қол жететін нәрсе. Қайтсе тақырыпты жеңіл меңгертуге болады, ең түйінді мәселе қайсы – осыларға басты назар аударылады.

1993 жылы Алма апай Жандосов аулынан жекеменшік «Гуманитарлық қазақ мәдениеті» мектебін ашты. Ең бастысы, баланы жасытпай оқытуға мән берілді. «Біз мектебіміздің тұжырымдамасын жасағанда, жеке бір баланың мектепке кірген күнінен бітіріп шыққанға дейінгі жан дүниесін, болмысын, тұлғасын елестеттік. Осы адам кім, қандай болып шығуы керек:

- ұлтжанды, иманды;
- адамды сүйетін;
- мәдениетті;
- білімді;
- өмірге икемді;
- рухани дамыған адам, кісілікті тұлға.

Кісілікті тұлғаны қалыптастыру үшін не істейміз?

Кісіліктің негізі – ұлттық мәдениетте: тілі, әдебиеті, тарихы, діні, жазуы, өнері, дүниетанымы, қарым-қатынасы, ойыны, спорты. Өзінің дәстүрлі мәдениетін меңгере алмаған адам ылғи да кембағалдық сезімде болады. Тек ұлттық мәдениетпен шектеліп қалып, әлемге қол созбаған кісі де осындай қорсыну күйін бастан кешеді. Ендеше, балаға осы екеуінің де жақсы жақтарын сіңіру керек болатын» [2, 154-155 бб.], – деп зерделеді.

Алма апай бағдарламасының «Сенім» аталуы тектен-тек емес. Үш сенімі турасында: «Әр уақытта есте ұстайтын үш шартым бар:

1. Сабакқа қызыққан адам ғана біліп шығады.
2. Шамасы келетініне сенген адам ғана біліп шығады.
3. Осы білімнің болашағына қажет екеніне көзі жеткен адам ғана біліп шығады. Осы үш Сенімді шәкірттің қолына ұстату үшін мұғалімнің өз сенімі мен интеллектісі қажет» [2, 31-б.], – деп жазды.

Баланы қазақ деген ұлы халықтың ұрпағы екендігіне, ата-бабамыздан мұраға қалған қазақ жерінде тұратындығына мақтаныш сезімін қалыптастыру мұғалімнің абыройлы ісі екендігін атап көрсетеді. Қазақ баласының ұлттық тәрбиеден ең алдымен бойына сіңіретін қасиеттері ретінде: «өз халқын шексіз сүйетін, оны мақтаныш тұтатын, салт-дәстүрін құрметтейтін өр рухты, салауаттылық, парасаттылық, білімділікті» атайды. Баланың бойында осы қасиеттерді сіңіруде әдебиет пәнінің мүмкіндігі жоғары екенін, бұл тек болашақ әдебиетші мамандарды тәрбиелеуге ғана қажет емес, қазақ баласынан заман талабына сай, бәсекеге қабілетті тұлғаны қалыптастыруда қажет екендігін тұжырымдайды.

Өз мақаламызды әрі ғалым, әрі ұстаз Алма Мүтәліпқызының мынадай пікірімен қорытындылағымыз келеді: «В.А. Сухомлинский, Ш.А. Амонашвили, С.Н. Лысенкова, В.Ф. Шаталовтың оқыту әдістері серпіліс әкелді. Бірақ біреудің қолданған тамаша әдістемесін екінші біреу сол қалпында пайдаланып көргісі келгенімен, алдыңғыдай жеміс бермейтіні анық. Жүрек басқа, ой әртүрлі, білік әртүрлі. Жетістікті өз мүмкіндігінді дамытуға пайдалануға болады. Сол себептен де талантты педагогтер қайталанбайды» [2, 152-б.].

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Қазақ әдебиеті бойынша оқу-әдістемелік құрал. – Астана: «Ұлттық тестілеу орталығы» РМҚК, 2010. – 112 б.
2. Қыраубаева А. Жаным садаға. 5 томдық шығармалар жинағы: 4-том / Томды баспаға әзірлегендер: Н. Мәтбек, Г. Асқарова. – Алматы: Өнер, 2011. – 344 б.

ШТЕЛДІКТЕРГЕ ҚАЗАҚ ТІЛІН ОҚИТУ

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-де 2010 жылдан бастап ҚР Үкіметі мен АИР Үкіметі арасындағы Білім беру саласындағы ынтымақтастық туралы 2009 жылғы 22 қарашадағы №1829 келісімі негізінде жыл сайын ауғанстандық тыңдаушылар білім алып келеді.

Қазақстан Республикасының «Қазақстан Республикасының Үкіметі мен Ауғанстан Ислам Республикасының Үкіметі арасындағы Білім беру саласындағы ынтымақтастық туралы

келісімді ратификациялау туралы» 2010 жылғы 15 шілдедегі №332-IV Заңының 4-бабында: «Қазақстан тарапы 2010-2014 жылдар аралығында жыл сайын Ауғанстан Ислам Республикасы азаматтарының қатарынан 200 адамды: оның ішінде 140 адамды жоғары оқу орындарына және 60 адамды техникалық және кәсіптік білім беру ұйымдарына оқуға қабылдайды. Медициналық мамандықтарға жоғары оқу орындарына қабылдау 2010-2012 жылдар аралығында жүзеге асырылады. Білім алушылардың жалпы саны 1000 адамды құрайды, оның ішінде 700 адам – жоғары оқу орындарында, 300 адам – техникалық және кәсіптік білім беру ұйымдарында. Оқыту 2019 жылға дейін (медициналық мамандықтар – 2020 жылға дейін) Қазақстан Республикасының қаражаты есебінен жүзеге асырылатын болады», – [1] деп атап көрсетілген.

Үкіметаралық келісімге сәйкес дайындық бөлімінде білім алған тыңдаушылар АИР ұсынысымен бөлінген мамандықтарды меңгеру үшін Қазақстанның колледждерінде, жоғары оқу орындарында білім алады. Ал студентке 1-курста қойылар талап бірдей. Шетелдік азаматтардың кейбіреулері дайындық бөлімінде тіл үйрену үшін оқуы мүмкін, ал ЖОО-да оқуын жалғастыру үшін білім алудың өз ерекшелігі бар. Тыңдаушы студент атану үшін тілді оқып, оқығанын түсініп мазмұндап, конспект жазып үйреніп әрі еркін сөйлей білуге тырысуы қажет. Бұл мақсатқа қол жеткізу үшін, біріншіден, оқытушының іс-тәжірибесі, екіншіден, жоғарыда аталған міндеттерді қамтитын толыққанды оқулық керек.

Қазақстанда мемлекеттік тілді оқытып-үйретуге арналған әдістемелердің ғылыми негізі қалыптасып, оқулықтардың бай тәжірибесі жасақталуда. Өйтсе де орта мектепте қазақ тілін – 11 жыл, жоғары оқу орнында 2 жыл оқыған білім алушы мемлекеттік тілде өз деңгейінде сөйлеп кете алған жоқ.

Филология ғылымдарының докторы, профессор Байынқол Қалиұлы «Қазақ тілін шетелдіктерге оқулықсыз, терминдерсіз, грамматикасыз үйрету» атты мақаласында тілді шетел азаматтарына дыбыс, сөз, сөз тіркесі түрінде емес, бірден сөйлем түрінде, тікелей жаттатқызу әдісі арқылы үйретудің жолдарын көрсете келе, нәтижеге жету үшін мынадай бес түрлі шарттың сақталуы міндетті екеніне тоқталады:

«1) Оқытушы тілді ешбір терминді қолданбай, ешбір грамматикалық ережелерді жаттатқызыбай үйрету;

2) Тілді дыбыстар, сөздер арқылы емес, тек үш-ақ сөзден құралған, атап айтқанда, бастауыш, толықтауыш, баяндауыштан тұратын «Мен кітап(ты) оқыдым» деген сияқты бір ғана жай (жеңіл) сөйлемді құбылту, түрлендіру, өзгерту арқылы үйрету;

3) Жаттауға тиісті ол жай сөйлемдер тіл үйренушінің күнделікті тұрмыс-тіршілігі мен қызметінде ең жиі қолданылатын, ең қажетті сөздерден құралсын;

4) Тіл үйренуші нені үйренсе де тек жаттап алатын болсын.

5) Оқытушының да, тіл үйренушінің де уақытын үнемді әрі тиімді пайдалану үшін тіл үйренушілер жаттауды жеке-жеке емес, тек хормен іске асыратын болсын» [2].

Ғалым Б.Қалиұлы өз мақаласында 22 сабақтың үлгісін береді. Тоқтала кетер болсақ, 1-2-сабақта жай сөйлем баяндауышын (Мен университетке бардым) жедел өткен шақта, жекеше, көпше түрде беріп, 8-10 рет хормен жаттатқызады. 3-сабақ қайталау сабағы. Бұл сабақта барыс септік жалғауының үндестік заңы бойынша түбірдің соңғы дыбысымен үйлесімді түрде жалғанатыны түсіндіріледі, бірақ жаттау талап етілмейді. 4-сабақ – шығыс септігінде, 5-сабақ – табыс септігіне, 6-сабақ – жатыс септігіне, 7-сабақ көмектес септігіне арналады. 8-сабақ – қайталау сабағы. 9-11-сабақтарда, өткен шақтың *-ған/-ген, -қан/-кен; -ып/-іп/-п; -атын/-етін, -йтын/-йтін* тұлғалары мен оларға тән жіктік жалғаулары меңгертіледі. 12-сабақта – осы шақтағы, 13-сабақта келер шақ тұлғасындағы сөйлемдер жаттатылады. 14-сабақта үш шақтағы сөйлемдер қайталанатын. 15-сабақта рай категориясы туралы түсінік беріледі де, сөйлемді бұйрық рай тұлғасына қойып қайталатқызады. 16-сабақта – шартты рай, 17-сабақта – қалау рай тұлғасындағы сөйлемдер меңгертіледі. 18-сабақ – райларды қайталау сабағы. 19-сабақта тәуелдік жалғау мен көптік жалғаулардың мәні түсіндіріліп үйретіледі. 20-сабақта етіс тұлғасындағы сөйлемдер жатқа айқызылады. 21-сабақта үш сөзден тұратын сөйлем кеңейтіліп, зат есімнің алдына – анықтауыш, етістіктердің алдына пысықтауыш сөздер қойылып, жатқа айтқызылады. 22-қорытынды сабақта *бар, жоқ, керек (қажет), емес* сөздері мен *-ма/-ме, -ба/-бе, -па/-пе* – болымсыз тұлғалары, көмекші есімдер, сұрау есімдіктері мен септеулік және жалғаулық шылаулар т.б. сөйленістер меңгертіледі. Б.Қалиұлы шетелдіктерге осылай қазақ тілін тиімді меңгерудің жолдарын нұсқайды.

Шетелдіктерге қазақ тілін оқытудың заманауи әдіс-тәсілдері камтылған оқулықтар кемшіндігі мәселесі сөз етуді қажет етеді. Оқыту үдерісінде басшылыққа алынып жүрген бірегей оқулық – «Қазақша сөйлегіңіз келе ме?» оқу кешенінің 1-кітабы – «Алғашқы қадам». Бұл еңбек – 1998 жылы Сорос-Қазақстан қоры мен ҚР Білім министрлігінің конкурсында жеңімпаз атанған оқу құралдарының бірі. Оқулық бастауыш фонетикалық курс пен бастауыш грамматикалық курстан тұрады. «Бастауыш фонетикалық курс үндестік заңын сақтай отырып, дыбыстарды, буындарды, сөздерді, сөйлемдерді дұрыс айтуға, айту дағдысын қалыптастыруға бағытталған» [3, 4б.].

Оқулықтың бастауыш грамматикалық курсына берілген грамматикалық құрылымдар, ғалым Байынқол Қалиевтың жоғарыда аталған мақаласында көрсетілгендей, грамматикасыз үйрету әдісімен жазылған. Бұл оқу құралының әттеген-ай дегізерлік тұсы – оның осыдан 15-ға жуық уақыт бұрын жарық көргендіктен, кейбір лексикалық материалдарының ғылым мен техниканың дамуына байланысты замана көшіне ілесе алмай ескіргендігі. Осы оқулық авторларының бірі Г. Мұсаеваның (Нұршайықовамен бірге) 2011 жылы жарық көрген «Қазақ тілі»: алғаш бастаушыларға арналған оқу құралына тоқтала кетер болсақ, оқулық 10 сабақтан тұрады.

«Алғашқы қадамда» дыбыстар жүйесі:

I – жуан, қосарлы дауыстылар: а, о, ұ, ы, э, и, у, я, ё, ю;

II – жіңішке дауыстылар: ә, ө, ү, і, е, и, у;

III – үнді дауыссыздар: м, н, ң, л, р, (й), (у);

IV – ұяң дауыссыздар: б, в, г, д, ж, з, ғ;

V – қатаң дауыссыздар: п, ф, к, т, ш, с, қ, х, һ, ц, ч, щ – түрінде [3, 9б.]. берілгенімен, «Қазақ тілі» оқулығында (2011) кесте түрінде [4, 13б.] ұсынылған:

I	А О Ұ Ы И У
II	Ә Ө Ү І Е И У
III	М Н Ң Л Й У Р
IV	З Ж
V	Б В Г Д П Ф К Қ Т Ш С Ч Щ Ц Х Ы

Қазақ тіліндегі қосымшалардың сыңарларының (варианттарының) жалғану ретін меңгерту үшін осы кестені пайдалану маңызды. Тілді үйренуші әуелі дыбыстардың дауысты, дауыс-

сыз түрлерін, дауыстылардың – жуан, жіңішке, дауыссыздардың үнді, ұяң, қатаң болып бөлінетінін білмесе де, мысалы, көптік мағына беретін *-лар* тұлғасының I топтағы және *й, у, р* дыбыстарына аяқталған сөздерге (*алмалар, таулар, қарлар т.б.*), ал *-лер* тұлғасының II топтағы және *й, у, р* дыбыстарына аяқталған сөздерге (*инелер, үйлер, белбеулер т.б.*) жалғанатынын білуі тиіс т.с.с.

Осы тұрғыдан алғанда, қосымшалардың түрліше жалғанатындығын меңгерту үшін екінші оқулықтағы кесте ұтымдырақ, өйткені орыс тілінен енген сөздердің соңында ғана кездесетін б, в, г, д дыбыстарынан кейін тек қатаң дыбыстан басталған қосымша жалғанатыны белгілі. «Қазақ тілі» оқу құралы орыс тілін меңгерген үйренушілерге, шетелдіктерге арналып жазылғанымен, бүгінгі таңдағы қажеттіліктерді өтей алатындығымен құнды. Оқулық авторларына алғыстан басқа айтарымыз жоқ.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Әділет. ҚР нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі / adilet.zan.kz/kaz.
2. Қалиұлы Б. Қазақ тілін шетелдіктерге оқулықсыз, терминдерсіз, грамматикасыз үйрету / www.mtdi.kz/oku-adisteme. 15.12.2011.
3. Алғашқы қадам («Қазақша сөйлегіңіз келе ме?») оқу кешенінің 1-кітабы) / Г.Ә. Мұсаева, Ә.Ә. Құрышжанова, Ж.Ш. Ахмедова, Л.В. Екшембаева. – Алматы: Балауса, 208-б.
4. Нұршайықова Ж., Мұсаева Г. Қазақ тілі: алғаш бастаушыларға арналған оқу құралы. – Алматы: Қазақ университеті, 2011. – 144 с.

ҚАЗАҚ ТІЛІН ОҚЫТУДА ҚОЛДАНЫЛАТЫН ИННОВАЦИЯЛЫҚ ӘДІС-ТӘСІЛДЕР

Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңының «Шетелдегі қазақ диаспорасының білім алу қажеттіліктерін қанағаттандыру» атты 66-бабында:

1. Қазақстан Республикасының азаматтары болып табылмайтын ұлты қазақ адамдардың Қазақстан Республикасында білім алуға құқығы бар.
2. Мемлекет шетелдегі қазақ диаспорасының білім алу қажеттіліктерін қанағаттандыруға жәрдемдеседі.
3. Шетелдегі қазақ диаспорасы үшін білім беру ұйымдарын құру және оған қаржылық-материалдық көмек көрсету халық-

аралық шарттарда белгіленген тәртіппен жүзеге асырылады»[1], – деп атап көрсетілгендей, Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-да шетелдік қазақ диаспорасы өкілдері білім алып келеді.

Қазақ диаспорасы өкілдерін – дайындық бөлімінің тыңдаушыларын кешенді тестілеуге дайындауда қазақ тілі пәнінен оқытудың қандай инновациялық технологияларын пайдалану тиімді? Олардың білім деңгейлері қандай? Бүгінгі шағын мақаламызда осы мәселелерді сөз етпекпіз.

Қазіргі таңда дайындық бөліміндегі тыңдаушылардың басым бөлігін Қытайдан келген қандастарымыз құрап отыр. Кейінгі жылдары ЖОО-ға түсу үшін кешенді тест тапсыруда тыңдаушылардың білім деңгейлерінің төмен болуының бірнеше себебі бар: бұдан он шақты жыл бұрынғы тыңдаушылар қазақ тілі оқулығымен орта мектептен танысып келетін. Қазір Қытайда «Қос тілді оқыту» саясаты жүргізіліп отырылғандығына байланысты мектептердегі пәндердің басым көпшілігі қытай тілінде оқытылып жатқандығынан хабардармыз.

Солтүкен Көкішұлы «Қазақ үні (Жас қазақ үні)» газетіне берген сұхбатында: «2008 жылдан бастап ауыл-қыстақтардағы қазақ мектептері түгелімен жабылып қалды. Аудан-қалалардағы қазақ білім мектептеріндегі оқулықтар жаппай – ханзу тілінде. Мұның бәрі – «Қос тілді ағартудың» жолға қойылуынан туындап отырған мәселелер. Бүгінгі таңда тек әдебиет оқулығы ғана – қазақ тілінде» [2], – деген болатын. Қазақ тілінің материалдары сол әдебиет оқулығының әрбір тарауына қосымша ретінде беріліп отырылады екен де, көп жағдайда оқу үдерісінде қамтылмай қалатын көрінеді. Яғни кеңес дәуіріндегі КСРО тарихына қосымша ретінде беріліп келген Қазақстан тарихының күйін кешіп отырғандай.

Таза қытай мектебінде білім алып келгендер төте жазуды да білмегендіктен, қазақ тілінің дыбыстық жүйесінен бейхабар. Оларға кириллицаны меңгеру үшін біршама уақыт керек. Ал дайындық бөліміне түсу үшін қазақ тілінен өз беттерінше дайындалған болады.

Тыңдаушыларға қазақ тіл білімін жүйелі түрде меңгерту үшін Ж. Қараев, Ж. Кобдикованың «Оқытудың үшөлшемді әдістемелік жүйесі», «Дамыта оқыту технологиясы» (Д.Б. Эль-конин, В.В. Давыдов), «Оза оқыту технологиясы» (С.Н. Лы-

сенкова), ізгілендіру технологиясы [3] және Н. Оразақынованың «Сатылай кешенді талдау» технологияларын пайдалану жоғары нәтижеге қол жеткізеді. «Оқытудың үшөлшемді әдістемелік жүйесі» технологиясы бойынша деңгейлік тапсырмалар әркімнің қабілетіне, мүмкіндігіне қарай, даму ерекшелігі ескеріле отырып беріледі.

«Дамыта оқыту технологиясында» оқытушы – түсіндіруші емес, нұсқаушы, бағыт-бағдар беруші, яғни теориялық білім дайын күйінде ұсынылмайды, ал оқушы – зерттеуші, ізденуші, әуелі өз бегінше ізденуге, ойлануға, ой қорытуға мәжбүр болады да, білімді саналы түрде меңгереді.

Ізгілендіру технологиясы бойынша жеке бас ерекшеліктерін ескере отырып, оған құрмет көрсету, жігерін жасытпай, мақтап, көтермелеу, өзіне деген сенімін және ынта-ықыласын арттыру, пәнге деген сүйіспеншілігіне қол жеткізу тиімді нәтиже береді. Бұл ұстаным тыңдаушылардың жаңа ортаға тез бейімделуіне ықпал етеді.

Морфология мен синтаксис тараулары өтілгеннен кейін топтастыру стратегиясы бойынша «Табыс септік» тақырыбына байланысты төмендегідей қайталау, жинақтау тапсырмасын орындатуға болады. Тыңдаушылар бұл тапсырманы өз беттерінше орындайды.

Табыс септік	
	<p>Қазақ тіліндегі 7 септіктің бірі. Сұрақтары: кімді? нені? Жалғаулары: жай септеуде <i>-ны, -ні, -ды, -ді, -ты, -ті</i>; тәуелді септеуде <i>-н</i>. Сабақты етістікпен тіркеседі: <i>оқы, сана, шеш, аш, көр</i> т.б. Кейде жасырын тұрады: <i>кітап оқы, есік аш</i>. Меңгеріле байланысады: <i>ағасын күтті, хатты алу</i>. Сөйлемде тура толықтауыш қызметін атқарады. <i>Талай <u>сырды</u> ақтардық</i>.</p>

Септелудің түрлері: жай септеу мен тәуелді септеудің айырмашылығын да тыңдаушылар бірден меңгере қоймайды. Осы тұрғыда Венн диаграммасын толтырып, ұқсастығы мен айырмашылығына көз жеткізуге болады.

Жай септеу = түбір + септік жалғау.		Тәуелді септеу = (түбір + тәуелдік жалғау) + септік жалғау.
септіктер	ортақ жалғаулары	айырмашылығы
1. Атау септік	Ø	+
2. Ілік септік	-ның, -нің, -дың, -дің, -тың, -тің	+
3. Барыс септік	-ға, -ге, -қа, -ке	-а, -е (I,II), -на,-не (III)
4. Табыс септік	-ны, -ні, -ды, -ді, -ты, -ті	-н (III)
5. Жатыс септік	-да, -де, -та, -те	-нда, -нде (III)
6. Шығыс септік	-нан, -нен, -дан, -ден, -тан, -тен	+
7. Көмектес септік	-мен, -бен, -пен, -менен, -бенен, -пенен	+

Септік жалғаулы сөздердің сөйлемде қандай қызмет атқаратынын, байланысу түрлерін анықтау үшін мынадай тапсырманы орындау қажетті.

№	Септіктер	сұрағы	атқаратын сөйлем мүшесі	байланысу түрі
1	Атау	кім? не?	бастауыш, баяндауыш	қиысу
2	Ілік	кімнің? ненің?	анықтауыш	матасу
3	Барыс	кімге? неге? қайда?	толықтауыш, пысықтауыш	меңгеру
4	Табыс	кімді? нені?	толықтауыш	меңгеру

5	Жатыс	кімде? неде? қайда?	толықтауыш, пысықтауыш	меңгеру
6	Шығыс	кімнен? не-ден? қайдан?	толықтауыш, пысықтауыш	меңгеру
7	Көмектес	кіммен?немен?	Толықтауыш	меңгеру

«Оза оқыту технологиясына» сүйене отырып, қазақ тілінің орта мектепке арналған бағдарламалық материалдарымен толық таныс емес тыңдаушыларға күрделі материалдарды меңгерту мақсатында алдын ала синтаксис тарауының мағлұматтарын тапсырма ретінде беріп, Нұрша Оразаханованың сатылай кешенді талдау әдісін кеңінен пайдалануға болады. Әрбір сабақта кем дегенде бір сөйлемге сатылай кешенді талдау жасатып отыру тыңдаушылардың меңгеруіне қиындық туғызатын материалдарды оңай түсінуге, бірте-бірте уақытты үнемдеуге ықпал етеді. Н. Оразаханованың бұл озық технологиялық әдіс-тәсілі республика мектептерінде кеңінен қолданылып, қазақ тілінен тест тапсыратын түлектердің жоғары нәтижеге қол жеткізуіне өзіндік үлесін қосып келеді. Сатылай кешенді талдаудың жүйелілік, қарапайымнан күрделіге ауысу, міндетті деңгейді қамтитын, теориялық мәліметтердің тұтастығы қағидаттары тіл пәндерінен басқа, әдебиет, сонымен қатар жаратылыстану пәндері оқытушыларының да қызығушылығын туғызып отыр.

Сөзіміз дәлелді болу үшін бір жай сөйлемге сатылай кешенді талдау жасаудың үлгісін берейік. Талданылатын сөйлем Ұлттық тестілеу орталығының қазақ тілі бойынша оқу-әдістемелік құралынан алынғаны жөн.

Талдау нысаны – **сөйлем**.

1. Тыныс белгісі.

2. Айтылу сазы мен мақсатына қарай түрлері:

- 1) хабарлы сөйлем;
- 2) сұраулы сөйлем;
- 3) лепті сөйлем;
- 4) бұйрықты сөйлем.

3. Құрамына қарай түрлері:

- 1) жай сөйлем;
- 2) құрмалас сөйлем.

4. Сөйлем мүшелері:

- 1) тұрлаулы мүшелер: бастауыш, баяндауыш;
- 2) тұрлаусыз мүшелер: анықтауыш, толықтауыш, пысықтауыш.

5. Жай (құрмалас) сөйлемнің түрлері:

- 1-2) жалаң, жайылма;
- 3-4) жақты, жақсыз;
- 5-6) толымды, толымсыз;
- 7) атаулы. (Құрмалас сөйлем: салалас, сабақтас, аралас.)

6. Сөз тіркесі: еркін, тұрақты.

- 1) еркін сөз тіркесі: есімді тіркес, етістікті тіркес.

7. Сөздердің байланысу түрлері:

- 1) қиысу;
- 2) матасу;
- 3) меңгеру;
- 4) қабысу;
- 5) жанасу.

8. Сөздердің байланысу тәсілдері:

- 1) жалғау арқылы;
- 2) орын тәртібі арқылы;
- 3) септеулік шылау арқылы;
- 4) интонация арқылы [4].

Мысалы, *Мақсат көп оқығанды жақсы көреді.*

1. Тыныс белгісі. *Сөйлемде нүкте ойды аяқтап, тиянақтап тұр.*

2. Айтылу сазы мен мақсатына қарай – хабарлы сөйлем, себебі бір нәрсенің жайын хабарлап, баяндап тұр.

3. Құрамына қарай – жай сөйлем, себебі бір ғана тиянақты ойды білдіріп тұр.

4. Сөйлем мүшелеріне талдау (бұл сатыда сөздің құрамына, қай сөз табынан жасалынып тұрғандығына мән бере кеткен орынды):

1) *Мақсат не істейді? жақсы көреді* – сын есім мен етістіктен жасалынған құранды етістік, екі сөзден тіркесіп тұр: күрделі баяндауыш; *көр-е-ді: көр* – етістіктің түбірі, *-е* – көсемшенің жұрнағы, *-ді* – жіктік жалғаудың III жағы.

2) *Кім жақсы көреді? Мақсат* – дара бастауыш, негізгі түбір зат есім.

3) *Нені жақсы көреді? оқығанды жақсы көреді*, дара, тура толықтауыш,

оқы-ған-ды:оқы – етістіктің түбірі, *-ған* – есімшенің (бұрынғы өткен шақ) жұрнағы, *-ды* – табыс септік жалғауы.

4) *Қанша оқығанды? көп* – дара, мөлшер пысықтауыш, мөлшер үстеу.

5. Жай сөйлемнің түрлері:

1) жайылма, себебі тұрлаулы мүшелермен қатар тұрлаусыз мүшелер де қатысқан;

2) жақты, себебі бастауышы бар;

3) толымды, себебі ойға қатысты, айтылуға тиісті сөйлем мүшелері түгел.

6. Еркін сөз тіркестері:

Мақсат жақсы көреді – етістікті, себебі басыңқы сөзі – етістік;

оқығанды жақсы көреді – етістікті тіркес;

көп оқығанды – етістікті тіркес.

7. Сөздердің байланысу түрлері:

Мақсат жақсы көреді – қиысу, бастауыш пен баяндауыш жіктік жалғау арқылы байланысқан;

оқығанды жақсы көреді – меңгеру, себебі бағыныңқы сөз – табыс септік жалғаулы;

көп оқығанды – қабысу, іргелес тұру арқылы байланысқан.

8. Сөздердің байланысу тәсілдері:

Мақсат жақсы көреді – жалғау арқылы байланысқан;

оқығанды жақсы көреді – жалғау арқылы байланысқан;

көп оқығанды – ешбір жалғаусыз орын тәртібі арқылы байланысқан.

Жоғарыдағы үлгіде көрсетілген талдау түрлерін тыңдаушыларға жасату синтаксис тарауы бойынша теориялық материалдарды есте сақтауға, тез меңгертуге зор ықпал етеді.

Морфология тарауын қорытындылау мақсатында бірнеше сөз табына ортақ ережелерді мынадай кестеге жинақтауға болады. Тест тапсырмаларының логикаға негізделе бастауына байланысты дұрыс ойлай білуге, тапқырлыққа үйретуде осын-

дай тапсырмаларды орындау тыңдаушылардың теориялық білімін шыңдайды.

№	Құрамына қарай:	зат есім	сын есім	сан есім	есімдік	етістік	үстеу	еліктеу сөз
	Дара сөз:							
	– негізгі түбір	+	+	+	+	+	+	+
	– туынды түбір	+	+	–	–	+	+	+
	Күрделі сөз:							
	– біріккен	+	–	–	+	–	+	–
	– қосарланған	+	+	+	+	+	+	+
	– тіркескен	+	+	+	+	+	+	–
	– қысқарған	+	–	–	–	–	–	–

Қорыта айтқанда, қазақ тілін оқытудың инновациялық технологияларын оқу-тәрбие үдерісінде қолдану – сапалы білім беруге қол жеткізудің кепілі.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. ҚР «Білім туралы» Заңы // «Егемен Қазақстан» 2011 жыл, қазан.
2. Көкішұлы С. Ер жігіттің намысы шаршы алаңда сыналады. (Сұхбаттасқан Ә. Жаркынұлы) // «Қазақ үні (Жас қазақ үні)», 10 тамыз 2010 жыл.
3. Қазақ тілін оқыту әдістемесінен қысқаша анықтағыш-сөздік (Құр. Сүлейменова Ж. т.б.). – Алматы: Эверо. – 248 б.
4. Оразахынова Н. т.б. Қазақ тілі: Сөз мәдениеті. Жалпы білім беретін мектептің жаратылыстану-математика бағытындағы 10-сыныбына арналған оқулық. – Алматы: Мектеп, 2006. – 240 б.

ҚАЗАҚ ТІЛІН МЕНГЕРТУДЕГІ ҰТЫМДЫ ТӘСІЛДЕР

«Қазақстан Республикасының Үкіметі мен Ауғанстан Ислам Республикасының Үкіметі арасындағы білім беру саласындағы ынтымақтастық туралы келісімді ратификациялау туралы» Қазақстан Республикасының 2010 жылғы 15 шілдедегі № 332-IV Заңында 2010-2014 жылдар аралығында 1 мың ауған азаматына білім беруге шешім қабылданды. Заңның 9-бабында: «Оқуға қабылданған Ауғанстан Ислам Республикасының азаматтары міндетті түрде Қазақстан тарапының жоғары оқу орындарында даярлық бөлімдерінде тілдік оқудан өтеді. Оқыту тілдері даяр-

лық бағытына байланысты қазақ және орыс тілдері болып белгіленеді» [1], – деп атап көрсетілгендей, 2010 жылдан Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің ЖОО-ға дейінгі білім беру факультетінде ауғанстандық жастар білім алып келеді. Олар қазақ тілін екінші шет тілі ретінде оқып-үйренуде. Тіл білмейтін тыңдаушыларға қазақ тілін оқытудың өзіндік қиындықтары да жоқ емес.

Тыңдаушыларға сөздерді таныту үшін тақырыптық және сюжеттік суреттерді қолданамыз. Кейде тіпті қимылмен көрсетуге, шама-шарқымызша тақтаға суретін салып көрсетуге тура келеді. Әріптердің баспа және жазба болып бөлінетінін, баспа әріптерді кітаптан оқитынымызды, жазба әріптерді дәптерге жазатынымызды түсіндіреміз. Барлық әріптер екі түрлі: бас әріп және кіші әріп болып және ұзындығы әртүрлі таңбаланатындығын жазып көрсетеміз. Араб графикасына негізделген парсы тілі жазуында бас және кіші әріптер болмағандықтан әрі қосылып жазылатын және қосылып жазылмайтын әріптерге (ا ر ذ و) байланысты орыс графикасының ерекшеліктерін бірден ұғына қоймайды. Бас әріптің сөйлемнің басында, кісінің аты-жөнінде, қала, мемлекет, жер-су, тау атауларында т.б. жазылатындығын ұдайы еске салып отырамыз. Дәрісіміз нәтижелі болу мақсатында алғашқы сабақтарда жазба жұмыстардың диктанттың түрлерін жиі қолданамыз. Мәселен, баспа түрінде берілген әріптерді жазба түріне айналдырып жазу, дауысты, дауыссыз дыбыстарды, жуан-жіңішке дыбыстарды ажырата білу, сөздегі әріп пен дыбыс санын анықтау және көркем жазуға дағдыландыру мақсатында әріп диктантын жазамыз. Осыған қосымша бастауыш сыныпқа арналған жазу дәптерін көркем жазу әрі сөздер мен сөйлемдердің құрылымын меңгерту мақсатында үйге тапсырма ретінде беріп, қосымша жұмыс жүргіземіз. Бұған «Әліппе» оқулығында берілген көркем жазу үлгілерін пайдалануды тиімді деп есептедік. Алғашқы аптада «А, Аа, а ааа, Т, Та, т, та, ата, П, Па, п, па, ана» тәрізді мысалдар әріп (حرف) – буын (هيجا) – сөз (الغت) – сөйлем (جملة) түрінде («Ч, ч, чек, чемпион, чемпионат, Қажымұқан – әлем чемпионы») жалғастырылды. Қосарлы әріптермен (ë = ÿ + o; ю = ÿ + y; я = ÿ + a) қатар, екі дыбыстың таңбасы болып табылатын дыбыстардың

ерекшеліктерін айтамыз: $ц = т + с$; $ч = т + ш$; $щ = ш + ш$; $и = ы + й$; $и = і + й$; $у = ұ + у$; $у = ү + у$.

(й+а) әрпінің емлесі	ю (й+у) әрпінің емлесі
Қоян, аяз, саяхат, қияр, тақия, баяу, яғни, аяқ, ояну, таяқ, шаян	Аю, ою, жаю, кою, азаю, шалқаю, кию, есею, үлкею, үю, түю, көбею

Жазылым әрекетін сауатты жүзеге асыру мақсатында сөздердің тасымалдану ерекшеліктерін үйрету де маңызды. Тасымал жасау буын жігі бойынша жүргізілетіндіктен, сөздерді буынға бөлгенде келесі буындардың дауыстыдан басталмайтындығын мысалдар келтіре отырып түсіндіреміз. Мысалы, кітап, сабақ, дәріс-ха-на т.б. Бастапқы сабақтарда күнделікті бірнеше сөзден тұратын буын диктантын жазғызамыз, буын санын анықтаймыз: бал (1), сыз-ғыш (2), жү-ге-рі (3), о-қы-ту-шы (4), са-ңы-рау-кү-лақ (5) т.б.

Жазба жұмыстардан бұдан басқа сөздік, суретті, есту, терме, шығармашылық диктанттарын жаздырамыз. Сөздік диктантын өткен сабақта берілген сөздерді есте қалдырдыру мақсатында күнделікті жүргізіп отырған дұрыс. Бірте-бірте сөздердің түбірін және қосымшаларын ажыратуға тапсырма беріледі. Суретті диктантта суретте берілген заттардың атын әуелі дұрыс айтқызып, сосын буынға бөлгізіп жазғызып дағдыландырамыз. Есту диктантында жаттауға берілетін өлең шумақтарын, мақал-мәтелдерді жазғызып, бірі-бірінің қателерін тапқызып үйретеміз. Терме диктантта өтілген ережеге байланысты оқылып тұрған мәтіннен қосымшалы сөздерді, заттың атауын, заттың санын, заттың сынын білдіретін, қимыл, іс-әрекетін немесе мезгілді т.б. білдіретін сөздерді теріп жазу тапсырылады. Шығармашылық диктантта көп нүктенің орнына тиісті әріпті, қосымшаларды, сөздерді қою, берілген сөздерді орындарына қойып, сөйлем құрау, басталған сөйлемді аяқтау т.с.с. тапсырмалар беріледі. Сөйлемдегі сөздердің орын тәртібін меңгертуге септігі тиеді.

Сөздікпен жұмысқа Ислам Жеменейдің «Қазақша-парсыша және парсыша сөздігін» (1994) пайдаланып жүрміз [2]. Ирандағы парсы тілі мен Ауғанстанның мемлекеттік тілі – парсыдари тілінің айырмашылығының болуына байланысты тыңдау-

шыларға сөздіктегі кейбір сөздердің мағыналары түсініксіз. Осыған қосымша И. Жеменейдің 2007 жылы жарық көрген «Қазақша-парсыша сөздігін» [3] де қолданамыз.

Зерттеушілер еңбектерінде қазақ тіліндегі араб-парсы сөздерінің үлесі 15 пайызға жуық деп көрсетіліп жүр. Қазақ тіліндегі араб және парсы тілдерінің элементтерінің біршамасы өздерінің түпкі мағыналарын сақтап қалғанымен, кейбір сөздердің мағыналары өзгерген. Әсіресе тіліміздің дыбыстық заңдылығына сәйкес фонетикалық өзгерістерге де ұшыраған. Қазақ тіліндегі араб-парсы элементтері мағыналық тұрғыдан көбінесе оқу-ағарту, ғылым-білім саласына қатысты сөздер болып келеді.

Қазақ тіліне бұл тілдерден сөздер енумен қатар, бірқатар парсы тілінің қосымшалары сөз жасауда белсенді орын алады. Олар көп жағдайда қазақ тілінің буын үндестігі заңына бағынбай ерекшеленіп тұрады. Мысалы, *-хана* жұрнағы (парсы тілінде *هانه* – хане «үй, тұрғын үй» деген мағынада қолданылатын сөз) дәріхана, емхана, жатақхана, дәрісхана, кітапхана, аурухана, асхана, мейманхана т.б. сөздерде кездеседі. Қазақ тіліндегі буын үндестігіне бағынбайтын қосымшалар *-кер*, *-гер*, *-қор*, *-кеш*, *-паз*, *-қой*, *-нама*, *-стан* т.б. кірме тілдік аффикстер болып табылады.

Парсы тілі лексикасының жартысын араб сөздері құрайды. Тыңдаушыларға араб-парсы тілдерінен енген кірме сөздерді меңгерту аса қиындық туғызбайды. Атап айтар болсақ, кітап – *کتاب* (арабша – кітаб), дәптер – *دفتر* (парсыша – дафтар), қалам – *قلم* (арабша – қәләм), адам – *آدم* (арабша – адам), азамат – *عظمت* (а. – азамат), айна – *آئینه* (п. айне), ақыл – *عقل* (а. ақл), ақымақ – *احق* (а. әһмәқ), алау – *علو* (п. әлау) «от», апта – *هفت+ә* (а. һәфт+ә) «жеті» т.б.

Парсы тілінің дыбыстық жүйесінің ерекшеліктеріне сәйкес, екінші буында *ә* әрпінің айтылуына байланысты, сөздерді оқығанда *е* дыбысының орнына *ә* дыбысын қолданады. Мысалы, әдеп – *ادب* (а. әдәб), әдет – *عادة* (а. адәт), әділет – *عدالة* (а. әдәләт), әлем – (а. әләм), дем – *دم* (п. дәм), дүние – *دنیا* (а. дүниа).

Араб-парсы тілдерінде *л* дыбысы үнемі жіңішке дыбыстала-тындықтан, тіл үйренушілер де жіңішке дыбыстауға бейім. Қазақ тілінде дауысты дыбыстар жуан және жіңішке болып бөлінетінін, жуан сөздегі дауыссыз дыбыстар дауыстымен үйлесіп,

жінішке сөздегі дауыссыздар дауыстылармен сәйкес дыбыстала-
тынын кестелерді пайдаланып, сөздерді бірнеше рет қайталата
отырып ұқтыруға тырысамыз.

а – ә	о – ө	ы – і	ұ – ү
ал – әл	от – өт	ыс – іс	ұн – үн
ар – әр	ор – өр	тыс – тіс	ұш – үш
ақ – әк	он – өн	сыз – сіз	күз – күз
сан – сән	ос – өс	қыр – кір	кұс – күш
сал – сәл	кол – көл	тиын – тиін	тұр – тұр

Шетелдік тыңдаушыларға берілген материалды түсіндіруде
тірек сызбаларды пайдаланудың маңызы зор. Тірек сызбалар
тақырыпты үнемі қайталап отыруға мүмкіндік береді.

Түр жақ	I жақ	II жақ		III жақ
жекеше	Мен (من)	Сен (تو)	Сіз (شما)	Ол (او)
көпше	Біз (ما)	сендер	сіздер	олар

Түйіндей айтқанда, тірек сызбаларды қолдану – оқыған
материалды есте сақтаудың тиімді әдістерінің бірі.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Әділет. ҚР нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі / adilet.zan.kz/kaz.
2. Жеменей И. Қазақша-парсыша және парсыша сөздік. – Алматы: Санат, 1994. – 368 б.
3. Жеменей И. Қазақша-парсыша сөздік. – Алматы: Зерде, 2007.– 224 б.

**САТЫЛАЙ КЕШЕНДІ ТАЛДАУ ТЕХНОЛОГИЯСЫ
НЕГІЗІНДЕ СИНТАКСИСТІ ҚАЙТАЛАУ**

Көрнекті ғалым, жаңашыл ұстаз Нұрша Оразахынованың сатылай кешенді талдау технологиясы тыңдаушылардың меңгеруіне қиындық туғызатын материалдарды оңай түсінуге, бірте-бірте уақытты үнемдеуге ықпал етеді. Н. Оразахынованың бұл озық технологиялық әдіс-тәсілі республика мектептерінде

кеңінен қолданылып, қазақ тілінен тест тапсыратын түлектердің жоғары нәтижеге қол жеткізуіне өзіндік үлесін қосып келеді. Бүгінгі таңда сатылай кешенді талдаудың жүйелілік, қарапайымнан күрделіге ауысу, міндетті деңгейді қамтитын, теориялық мәліметтердің тұтастығы қағидаттары тіл пәндерінен басқа, әдебиет, сонымен қатар жаратылыстану пәндері оқытушыларының да қызығушылығын туғызып отыр. Сіздерге сатылай кешенді талдау технологиясы негізінде өткізілген сабағымның үлгі жоспарын ұсынып отырмын.

Сабақтың тақырыбы: Синтаксис тарауын қайталау.

Сабақтың мақсаты: 1. Синтаксис тарауы бойынша өткенді қайталау; тыңдаушылардың теориялық және практикалық білім дәрежесін байқау;

2. Сатылай кешенді талдау арқылы тыңдаушылардың есте сақтау қабілетін, ынтасын, белсенділігін арттыру, танымдық тапсырмалар арқылы тапқырлық, ізденімпаздық қасиетін қалыптастыру, шығармашылыққа баулу;

3. Елжандылыққа, әдептілікке тәрбиелеу.

Сабақтың типі: қайталау сабағы.

Сабақтың әдісі: түсіндіру, сұрақ-жауап, талдау.

Көрнекілігі: слайдтар, тірек сызбалар, сөзжұмбақ.

Сабақтың барысы:

1. Ұйымдастыру кезеңі.

2. Синтаксистен өтілген материалды еске түсіру.

Өткенді қайталау.

Зымыран сұрақтар (Сұрақ-жауап):

1) Қазақ тіл білімі – лингвистикасының салаларын атаңыз (*фонетика, лексика, грамматика (морфология + синтаксис)*).

2) Синтаксис нені зерттейді? (*Грек. «құрастыру», сөз тіркесі мен сөйлемді зерттейтін тіл білімінің саласы*)

3) Сөз тіркесі дегеніміз не? (*Кемінде екі сөздің мағыналық және тұлғалық жақтан байланысуы*)

4) Сөйлем деген не? (*Біршама тиянақты ойды білдіретін сөздер тобы*)

5) Сөйлемнің қандай түрлері бар?

– айтылу сазы мен мазмұнына қарай; (*Хабарлы, сұраулы, лепті, бұйрықты*)

– құрылысына қарай; (*Жай, құрмалас*)

6) Жай сөйлемнің түрлерін атаңыз. (*Жақты-жақсыз, жалаң-жайылма, толымды-толымсыз*)

7) Құрмалас сөйлемнің түрлерін атаңыз. (*Салалас, сабақтас, аралас*)

8) Сөз тіркесінің қандай түрлері бар? (*Еркін, тұрақты*)

9) Еркін сөз тіркесінің қанша түрі бар? (*Есімді, етістікті*)

10) Есімді, етістікті сөз тіркесі дегеніміз не? (*Басыңқы сөзі – есімнен немесе етістіктен*)

11) Сөздердің байланысу тәсілдерін атаңыз? (*Жалғау, орын тәртібі, интонация, септеулік шылаулар арқылы*)

12) Сөздердің байланысу түрлерін атаңыз? (*қиысу, матасу, меңгеру, қабысу, жанасу*)

13) Сөйлем мүшелері дегеніміз не? (*Толық мағыналы, сұраққа жауап беретін, басқа сөзбен байланысатын*)

14) Тұрлаулы мен тұрлаусыз мүшелердің айырмашылығы қандай? (*Тұрлаулы – өз бетінше сөйлем құрай алатын, тұрлаусыз – сөйлемдегі ойдың шеңберін кеңейтетін мүше*)

Синтаксистік талдаудың сызбасы

Талдау нысаны – сөйлем.

I. Тыныс белгісі.

II. Айтылу сазы мен мазмұнына қарай түрлері:

а) хабарлы сөйлем;

ә) сұраулы сөйлем;

б) лепті сөйлем;

в) бұйрықты сөйлем.

III. Құрылысына қарай түрлері:

1. Жай сөйлем;

2. Құрмалас сөйлем (салалас, сабақтас, аралас.)

IV. Сөйлем мүшелері:

1. Тұрлаулы мүшелер: баяндауыш, бастауыш;

2. Тұрлаусыз мүшелер: толықтауыш, анықтауыш, пысықтауыш.

V. Жай сөйлемнің түрлері:

а) жалаң, жайылма;

ә) жақты, жақсыз;

б) толымды, толымсыз;

в) атаулы.

VI. Сөз тіркесі: еркін, тұрақты.

а) еркін сөз тіркесі: есімді тіркес, етістікті тіркес.

ә) тұрақты.

VII. Сөздердің байланысу түрлері:

а) қиысу;

ә) матасу;

б) меңгеру;

в) қабысу;

г) жанасу.

VIII. Сөздердің байланысу тәсілдері:

а) жалғаулар арқылы;

ә) орын тәртібі арқылы;

б) септеулік шылаулар арқылы;

в) интонация арқылы.

Мысалы, *Ұлттық рухымызды жаңғыртайық.*

1. Тыныс белгісі. *Сөйлемде нүкте ойды аяқтап, тиянақтап тұр.*

2. Айтылу сазы мен мақсатына қарай – хабарлы сөйлем, себебі бір нәрсенің жайын хабарлап, баяндап тұр.

3. Құрамына қарай – жай сөйлем, себебі бір ғана тиянақты ойды білдіріп тұр.

4. Сөйлем мүшелеріне талдау (бұл сатыда сөздің құрамына, қай сөз табынан жасалынып тұрғандығына мән бере кеткен орынды):

1) (Біз) *не істейік? жаңғыртайық* – етістіктен жасалынған етістік, дара баяндауыш; *жаңғыр-т-айық*: *жаңғыр* – етістіктің түбірі, *-т* – өзгелік етіс жұрнағы, *-айық* – бұйрық райдың жіктік жалғауы I жағы, көпше.

2) *Кім жақсы көреді? (Біз)* – дара бастауыш, жасырын тұр, жіктеу есімдігі.

3) Немізді жаңғыртайық? *Рух-ымыз-ды* жаңғыртайық, дара, тура толықтауыш: түбірі – зат есім (*рух*); *-ымыз* – тәуелдік жалғау, көпше түрі, I жақ; *-ды* – табыс жалғауы.

4) Қандай рухымызды? *ұлттық* – дара, анықтауыш, қатыстық сын есім.

Ұлт – түбірі – зат есім, *-тық* – зат есімнен сын есім тудырушы жұрнақ.

5. Жай сөйлемнің түрлері:

1) жайылма, себебі тұрлаулы мүшелермен қатар тұрлаусыз мүшелер де қатысқан;

2) жақты, себебі бастауышы бар;

3) толымсыз, себебі ойға қатысты, айтылуға тиісті сөйлем мүшелері түгел емес.

6. Еркін сөз тіркестері:

Біз жаңғыртайық – етістікті, себебі басыңқы сөзі – етістік;

рухымызды жаңғыртайық – етістікті тіркес;

ұлттық рухымызды – есімді тіркес.

7. Сөздердің байланысу түрлері:

Біз жаңғыртайық – киысу, бастауыш пен баяндауыш жіктік жалғау арқылы байланысқан;

рухымызды жаңғыртайық – меңгеру, себебі бағыныңқы сөз – табыс септік жалғаулы;

ұлттық рухымызды – қабысу, іргелес тұру арқылы байланысқан.

8. Сөздердің байланысу тәсілдері:

Біз жаңғыртайық – жалғау арқылы байланысқан;

рухымызды жаңғыртайық – жалғау арқылы байланысқан;

ұлттық рухымызды – ешбір жалғаусыз орын тәртібі арқылы байланысқан.

1-тапсырма. Талдауға ұсынылатын сөйлемдер:

1. Ақылды кісі аз сөйлер.

2. Оның арзан сөзді айтқысы келмейді.

3. Қазақстан халқы тәуелсіздікті, тыныштықты, бейбітшілікті қалайды.

4. Күн жауып кетті, – оны ешкім елеген жоқ.

5. Ұлжан енесіне бағана, Абай ұйықтап жатқанда, бар жайды айтқан.

6. Бізге өнер-білімді үйрену керек.

7. Ақылдыны білім ұстамды қылады.

8. Ойлы адамға нақыл сөз қатты ұнайды.

9. Анасы бар адамдар ешқашан қартаймайды.

10. Білімдіден ақыл шығар.

11. Халқымыз қыздарын ардақтаған.

2-тапсырма. «Жалғасын тап». Берілген мақал-мәтелдердің құрамында қанша сөз тіркесі бар және олардың түрлерін ажыратыңыз.

Қоянды қамыс өлтіреді, ерді намыс өлтіреді.

Әдепті бала – арлы бала, әдепсіз бала – сорлы бала.

Кісі(нің) елінде сұлтан болғанша, өз(інің) елінде ұлтан бол.

Болат қайнауда шынығады, батыр майданда шынығады.

Ақыл – тозбайтын тон, білім – таусылмайтын кен.

Білекті бірді жығады, білімді мыңды жығады.

3-тапсырма. Мыналар сөз тіркесіне жата ма, жоқ па?

1. Ал қара көк, сегіз жүз он (тіркесті сөз)
2. Жайылымды аралау, әдемі қыз (сөз тіркесі)
3. Қол ұшын беру, мұзға отырғызып кету (тұрақты тіркес)

Сөз тіркесі	Тұрақты тіркес	Күрделі (тіркесті) сөз
Әр сөз толық мағыналы, жеке сұраққа жауап береді; бағыныңқы, басыңқы сыңары болады, бірі екіншісіне бағынып сабақтаса байланысады	Бір мағынаны, ұғымды білдіріп, бір ғана сұраққа жауап береді; өздігінен сөз тіркесі бола алмайды, сөз тіркесінің бір ғана сыңары болады	
	Құрамындағы сөздердің орны тұрақты, басқаша мағынаны білдіреді	Сөз тіркесіне сырттай ғана ұқсас болып көрінеді
Екі немесе бірнеше сөз тіркесіп келеді		

4-тапсырма. «Авторы кім?» Үлестірмелі кимақағаздардағы тапсырмаларды орындау.

1. Жалғауларды табыңыз.

Ақын-мын деп қалай мен айта ала-мын,

Хал(ы)қ-ым-ның өзі айтқанын қайталады-м.

Күпі киген қазақ-тың қара өлең-і-н

Шекпен(-ді) жауып өз-і-не қайтара-мын. (М. Мақатаев)

2. Сөз табына ажыратыңыз.

Кең далалы, кеңпейілді қазақпыз,

Құл емеспіз, еркін жанбыз, азатпыз.

Қас тағдырдың қиқанына көнбейміз.

Ел намысын кескілеспей бермейміз,
Сертің – осы, азат жігіт, азат қыз. (Қ. Аманжолов)

3. *Етістіктерді тауып, құрамына ажыратыңыз.*

Бәріне көн-е-м(ін), басқадан мені жұрт кем де-р,

Үлгі е-ме-с маған уақытынан бұрын біт-кен-дер.

Менен сөз қал-ды, өздерің айт-ып жүр-етін,

Басқа бір байлық күт-пе-ндер менен, күт-пе-ндер. (Т. Молдағалиев)

4. *Сөз табына, құрамына ажыратыңыз.*

Ана тіл-ің – ар-ың бұл,

Ұят-ың бо(л-ы)п тұр бет-те.

Өз-ге тіл-дің бәр-і-н біл,

Өз тіл-ің-ді құрмет-те! (Қ.Мырза-Әлі)

5-тапсырма. «Иесін тап» (Ойын).

Сұрақтар: Қандай сөйлем мүшесі болады?

Кім? Не?

Не істейді? Қайтгі?

Қандай? Қай?

Кімі? Несі?

Кімді? Нені?

Қанша? Неше?

Кімнен? Неден?

Кімнің? Ненің?

Қайда? Қайдан?

Кімде? Неде?

Қалай? Қайтіп?

Қосымшалар:

Ненің жұрнағы немесе жалғауы?

-а, -е, -й

-ған, -ген, -қан, -кен

-н, -ын, -ін

-ар, -ер, -р, -(ма)с

-п, -ып, -іп

-са, -се

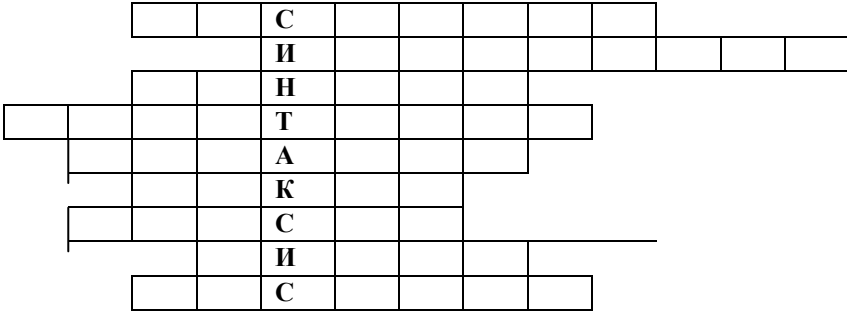
-ды, -ді, -ты, -ті, -н

6. Сабақты бекіту. 1. «Синтаксистен өткенді қайталау»
тақырыбындағы сабағымызды тірек сызбалар арқылы бекіту.

– Сөйлемнің түрлері.

– Сөйлем мүшелері.

- Жай сөйлемнің түрлері.
 - Сөз тіркесі.
 - Сөздердің байланысу түрлері мен тәсілдері.
2. Сабақты қорытындылау. Сөзжұмбақты шешу.

1. Тұрлаулы мүше (бастауыш).
2. Сөздердің байланысу тәртібі (интонация).
3. Толықтауыштың бір түрі (жанама).
4. Тұрлаусыз мүше (анықтауыш).
5. Бір нәрсенің жайын білу мақсатымен айтылған сөйлем (сұраулы).
6. Тыныс белгісі (нүкте).
7. Жай сөйлемнің бір түрі (жақсыз).
8. Сөздердің байланысу түрлерінің бірі (қиысу).
9. Еркін сөз тіркесінің негізгі сыңары (басыңқы).
7. **Тыңдаушылардың жауаптарын бағалау.**
8. **Үйге тапсырма:**
 - 1) Синтаксис тарауы бойынша ережелерді қайталау.
 - 2) «Мәңгілік ел – Қазақ елінің ұлттық идеясы» тақырыбында мәтін құрастыру. Мәтіндегі сөйлемдерге грамматикалық талдау.

МАЗМҰНЫ

Алғы сөз	3
Оралман-тыңдаушыларға қазақ тілін сатылай комплексті талдау арқылы меңгертудің тиімділігі	8
Қазақ тілін оқытуда жаңа технологиялық әдіс-тәсілдерді қолдану	12
Қазақ диаспорасы өкілдеріне фонетиканы оқытудың кейбір ерекшеліктері	17
Қозы Көрпеш – Баян сұлу» жырындағы халықтық салт-дәстүрлердің көрінісі	22
Дайындық бөлімінде қазақ әдебиетін оқыту	29
Шетелдіктерге қазақ тілін оқыту	33
Қазақ тілін оқытуда қолданылатын инновациялық әдіс-тәсілдер	37
Қазақ тілін меңгертудегі ұтымды тәсілдер	44
Сатылай кешенді талдау технологиясы негізінде синтаксисті қайталау	48